

Εθνικοί δεσμοί και ιδιότητες, ευκρινή γλωσσικά ή και θρησκευτικά χαρακτηριστικά, πολιτιστικές ιδιαιτερότητες, εδαφικές διεκδικήσεις, σηματοδοτούν κινητοποιήσεις για την ευνοϊότερη διανομή των πηγών του κράτους ή και για την ανεξαρτησία από το κεντρικό εθνικό κράτος, και προωθούνται από φορείς όπως είναι τα πολιτιστικά κινήματα, οι εκκλησίες, παραδοσιακά κόμματα ή και συνδικάτα αυτόνομα, εθνικές ομάδες που απαιτούν να τις θεωρούμε μορφές κοινωνικής ζωής, ικανές για ανανέωση και για μετασχηματισμό.

Κι αυτή η απαίτηση εκσφενδονίζεται προκλητικά στο εσωτερικό κοινωνικών σχηματισμών με υψηλό βαθμό συνθετότητας και διαφοροποίησης, στις οποίες το αίτημα και η διεκδίκηση της ταυτότητας και της ιδιαιτερότητας κατακτά κεντρική θέση στα χαρακτηριστικά και τους προσανατολισμούς της ανανέωσης και του μετασχηματισμού των σύνθετων κοινωνιών.

Ο Paolo Pistoι, D. Phil. του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, συνεργάζεται με ομάδες έρευνας της Σχολής Πολιτικών Επιστημών του Torino. Δημοσίευσε από τις εκδόσεις F. Angeli το έργο «Μια κοινότητα υπό έλεγχο» (1981) και σήμερα ερευνά και μελετά τις διαδικασίες διαμόρφωσης των εθνικών ταυτοτήτων.

Paolo Pistoι Εθνική ταυτότητα και πολιτική κινητοποίηση

PAOLO PISTOI

ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗ

Μετάφραση
Κωνσταντίνος Α. Κατσουρός

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΛΕΒΙΘΑΝ

PAOLO PISTOI

ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗ

Μετάφραση
Κωνσταντίνος Α. Κατσουρός

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Προοίμιο	9
1. Η εθνικότητα: μια παραμελημένη διάσταση της κοινωνικο-πολιτικής ανάλυσης	19
2. Η εθνική ταυτότητα ως κοινωνικό ορόσημο	25
3. Χαρακτηριστικά που εγγράφονται στην εθνική ταυτότητα	31
4. Κατηγοριοποίηση της εθνικής ταυτότητα	37
5. Η επέκταση του πεδίου της εθνικιστικής δύναμης	41
6. Πολιτιστική διαίρεση της εργασίας και εθνική ανταγωνιστικότητα	47
7. Πολιτική αντιπροσώπευση της εθνικής ταυτότητας	59
Βιβλιογραφικές αναφορές	71

Π Ρ Ο Ο Ι Μ Ι Ο

ΠΟΛΥ ΠΡΟΣΦΑΤΑ ΜΠΟΡΕΣΑΜΕ ΝΑ ΑΠΑΛΛΑΓΟΥΜΕ από τις αγκυλώσεις της ξικής συνείδησης και τους θανάσιμους εναγκαλισμούς της ταξικής σύγκρουσης, που μας επέβαλαν οι κατηγορίες αυτές στην ανάλυση σύνθετων κοινωνικών φαινομένων, όπως είναι οι εθνικές συγκρούσεις και η διεκδίκηση της ταυτότητας, ατομικής, συλλογικής ή και εθνικής. Μπορέσαμε επίσης να προχωρήσουμε στην έρευνα και στην ανάλυση των κινημάτων και των μορφών συμμετοχής, στη διερεύνηση της διαμόρφωσης πολιτιστικών διαδικασιών και παραγωγής συμβόλων στις σύνθετες κοινωνίες του ώριμου καπιταλισμού.

Πριν μερικές δεκαετίες, ακόμα, ταυτίζαμε τις εθνικές εξεγέρσεις και τα εθνικά κινήματα με τους δικτάτορες και τις δικτατορίες του Τρίτου Κόσμου. Κι ένας ολόκληρος κόσμος, με τα ιστορικά, κοινωνικά, πολιτιστικά χαρακτηριστικά και γνωρίσματά του, με μια ταυτότητα που απαιτούσε

από όλους εμάς να τη θεωρούμε πηγή ανανέωσης και μετασχηματισμού, ζούσε και ζει κυριολεκτικά δίπλα μας, καθημερινά, κι εμείς τον αγνοούσαμε σ' όλα τα επίπεδα, στο ιδιωτικό, στο συλλογικό και, βεβαίως, στο δημόσιο.

Έτσι, παρά το ότι το επιθυμούσαμε, δεν μπορούσαμε να προχωρήσουμε στην ανάλυση και να κατανοήσουμε τα βαθύτερα κίνητρα κοινωνικών φαινομένων που ζούσαμε και βιώναμε, πολλές φορές δραματικά και τραυματικά έστω, και με την ψευδαίσθηση ότι όλοι μαζί, κάποτε, θα μπορούσαμε να τραβήξουμε το δρόμο του μεγάλου μετασχηματισμού.

Ο Ελληνισμός κινδυνεύει! Όμως η κρίση των ελλαδικών δεν οφείλεται ή δεν οφείλεται μόνο στις διαλυτικές επιδράσεις του κομματισμού και της ατομικής ανέλιξης. Και ποιο είναι το περιεχόμενο της ταυτότητας των αλύτρωτων, των «υπόδουλων-εξωμεριτών» κατά την έκφραση του Κ.Α. Βακαλόπουλου¹, της Μ. Ασίας, του Πόντου, της Θράκης, της Ανατολικής Ρουμελίας, της Μακεδονίας, της Ηπείρου, της Νότιας Ρωσίας, του Καυκάσου; Η δυναμικότητα; η αυτονομία; το σθένος; Πρόκειται μάλλον για κατηγορίες που εντάσσονται στα περιεχόμενα του εκσυγχρονισμού, χωρίς να τον χαρακτηρίζουν απολύτως, παρά για κατηγορίες ικανές να προδιαγράψουν την ιστορική ταυ-

τότητα ενός έθνους, ενός «πραγματικού έθνους» που δημιούργησε το δεύτερο ελληνικό «κράτος». Τι σημαίνει, ποια είναι τα περιεχόμενα της εθνικής ταυτότητας και της εθνικής αυτονομίας για έναν Καυκασιανό ελληνικής καταγωγής και για έναν Πελοποννήσιο ελληνικής καταγωγής, για ένα Βορειοηπειρώτη και για έναν Κρητικό ή έναν Κύπριο;

Η κοινωνική δράση εμφανίζεται συχνά να είναι τόσο κατηγορηματική όσο και, ταυτόχρονα, χωρίς δεσμούς με τις πραγματικές ευαισθησίες και τις πραγματικές ανάγκες των ατόμων, που με δυσκολία θα μπορούσαν να κωδικοποιηθούν με τους παραδοσιακούς όρους της συναίνεσης-σύγκρουσης, πολύ περισσότερο με τους όρους της ορθοδοξίας και άλλων συναφών, έτσι όπως τους αποδίδουν οι «ελλαδικοί». Η κοινωνική δράση, σε πολλές περιπτώσεις, είναι το άθροισμα ατομικών δραστηριοτήτων ή και δραστηριοτήτων ποικίλων ομάδων, δραστηριότητες που περιέχουν πολλές αιτίες αλλά είναι και αποτέλεσμα πολλών και ποικίλων αιτιών, που ακολουθούν τις υπαγορεύσεις μιας συμβολικής παραγωγής, και για το λόγο αυτό συχνά μυθικής, η οποία, όμως, αντιστοιχεί σε μια πραγματική κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα. Η ρήξη των δεσμών, των κοινών αναφορών, των κοινών σημασιών, των κοινών νοημάτων της

δράσης, η ρήξη των τενόντων του κεντρικού εθνικού κράτους, καθιστά δυνατή την ολοκλήρωση σκοπών που τίθενται από άτομα ή ομάδες και δραστηριοτήτων που αντιστοιχούν μόνο σε ειδικούς τομείς, για τους οποίους σκεπτόμαστε ή θέλουμε να πιστεύουμε ότι η συσπείρωση είναι περιστασιακή και η συμμετοχή περιορισμένη και ανολοκλήρωτη.

Ό,τι από πολύ καιρό ορίζουμε σαν κρίση των αξιών παράγει μια κρίση της ταυτότητας σε ατομικό, συλλογικό, εθνικό επίπεδο και γεννά ένα φαινόμενο διάχυτης αβεβαιότητας και συλλογικής αγωνίας. Το φαινόμενο αυτό προκάλεσε και ώθησε την κοινωνιολογία να ερευνήσει και να μελετήσει με συστηματικότερο τρόπο τις σχέσεις ατόμου-κοινωνίας.

Η δυσφορία η οποία προκαλείται από την αίσθηση της απώλειας των χαμένων πατριδών, η σμίκρυνση των οριζόντων, μπορεί να ληφθεί και ως έκφραση της αλλαγής που επήλθε τόσο στο περιεχόμενο της νομιμότητας, όσο και στο πολιτιστικό ιστορικό περιεχόμενο της κοινωνίας μας.

Για να απαντηθούν τα δύο αυτά εξαιρετικής σημασίας ζητήματα που προσδιορίζουν τη μεταβολή που κατέγραψε η ελληνική κοινωνία πρέπει να ανατραπούν οι αναλυτικοί και μεθοδολογικοί

προσανατολισμοί που μέχρι τώρα εχρησιμοποιούντο, και εφόσον συνδέονταν με ιδεολογίες θα πρέπει να ανατραπούν και οι ιδεολογικές κατευθύνσεις: από την «δομή» στον πολιτισμό και από τον πολιτισμό πού;

Δεν είναι μόνο το ζήτημα της κρίσης των αξιών. Αυτή η κρίση συνοδεύεται από το ερώτημα και το αίτημα να υπάρξει νόημα. Ένα αίτημα για νέες πολιτιστικές μεσολαβήσεις, νέους συμβολισμούς, νέους «κόσμους της ζωής», στους οποίους θα είναι ξεκαθαρισμένο τι ή ποιο είναι αυτό που είναι ζωτικό ή ζωτικής σημασίας και τι είναι αυτό που αιτείται ως σημαντικό μέρος της «ζωής».

Για την ώρα, τα συλλογικά υποκείμενα φαίνεται ότι απομακρύνονται από τη δική τους υποκειμενικότητα, μ' όλα τα προβλήματα και τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει και να προκαλεί: στην παραγωγή, στη δημιουργία της ταυτότητας. Αντιμετωπίζουμε κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές μεταβολές στις οποίες δεν έχει γίνει ακόμα σαφής ο ρόλος τον οποίο διαδραματίζει η υποκειμενικότητα του κοινωνικού φορέα, αφού ακόμη η ταυτότητά του αιωρείται ανάμεσα σε δύο πόλους: από τη μια μεριά, αυτός ο κοινωνικός φορέας, άτομο, συλλογικότητα, εθνότητα πρόκειται να πραγματώσει το σχέδιο της νεοτερικότητας ή είναι το αποτέλεσμα των ανεπαρκειών αυτού του

σχεδίου; ή, από την άλλη, θα στραφεί εναντίον της νεοτερικότητας;

Καθήκον της κοινωνιολογίας είναι να αναρωτηθεί για τα όσα διαδραματίζονται σε μια συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα, τη στιγμή μάλιστα που οι αναστατώσεις διαδέχονται η μία την άλλη και το μέλλον είναι αβέβαιο. Ωστόσο υπάρχουν περίοδοι στις οποίες μια επιστήμη χάνει τη «γλώσσα» της, χάνει την ικανότητά της να εκφράζεται και να επικοινωνεί και δεν επιτυγχάνει να εξακριβώσει την ταυτότητα μιας σειράς κοινών προβλημάτων, ή, απλά, τα ορίζει με διαφορετικούς τρόπους. Η εργασία του Paolo Pistoι, με τον πλούτο των αναλυτικών σημασιών της, των χρονικών περιόδων που καλύπτει και των διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών, υποτάσσοντάς τα όλα αυτά στους επιδιωκόμενους από την ανάλυση στόχους, έρχεται να μας υπενθυμίσει την πραγματικότητα της ελληνικής κοινωνιολογίας. Αντιμετωπίζουμε εθνικό ζήτημα, το διατυπώνουμε σ' όλους τους τόνους, αλλά δεν καταφέρνουμε να προχωρήσουμε σε μια ευκρινή, διαφωτιστική, επαρκή, για τους σκοπούς της ευημερίας του λαού μας και των άλλων γειτονικών λαών κοινωνιολογική προσέγγιση του ζητήματος, τέτοια ώστε να προάγει την πολιτική συζήτηση και να οδηγήσει

στην αρμόζουσα πολιτική επιλογή.

Ακόμη πιο έντονο εμφανίζεται να είναι το πρόβλημα, επειδή πίσω από τις διάφορες συζητήσεις ή και τις ανεπάρκειες κρύβονται αλλά και διασταυρώνονται διαφορετικά προβλήματα. Ένα απ' αυτά είναι η παρακμή των *civilizzazioni culturali* — για να χρησιμοποιήσω έναν όρο του Francesco Alberoni, που εδώ, θα μου επιτρέψετε να μην μεταφράσω. Πρόκειται για την παρακμή του χριστιανισμού, της ορθοδοξίας και του καθολικισμού, του ισλαμισμού, του μαρξισμού και, είτε το θέλετε είτε όχι, του ελληνισμού.

Δυνάμεις και θεσμοί ικανοί να αυτο-διαϊωνίζονται να τροποποιούν τις κοινωνίες στις οποίες εγκαθίστανται, να μετασχηματίζουν τα υλικά και πολιτιστικά προϊόντα, να αποδίδουν με τη δική τους γλώσσα την κρίση, το έκτακτο και ασυνήθιστο που εμφανίζονται σαν καταστροφή, τη γέννηση, το κίνημα. Το Ισλάμ, για 1500 χρόνια έδωσε τη γλώσσα του σε κινήματα στον Χριστιανισμό όλοι και όλα, από τον Άγιο Ιωάννη τον Ευαγγελιστή ως τον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο, τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο και τον Βησαρίωνα, από τον Άγιο Φραγκίσκο ως τον Λούθηρο κι από τον Λουδοβίκο τον Θ' ως τον Th. Münzer, ήσαν χριστιανοί και χριστιανικά· ο μαρξισμός, με τη σειρά του, τα κατάφερε για ένα κάποιο χρονικό

διάστημα, μέχρι τα κινήματα '68-'69. Από τη στιγμή αυτή και μετά δεν έγινε δυνατή η επαναφορά ή η υπαγωγή των κινήματων σ' έναν πολιτιστικό οργανωτή. Το φεμινιστικό κίνημα ήδη είχε γνωστοποιήσει πόσο δύσκολη ήταν η συμβίωσή του με τον μαρξισμό. Τη δυσφορία αυτή καθένας την απέδιδε από τη μεριά του και με τον τρόπο του, αλλά παραμένει κυρίαρχο το γεγονός ότι δεν υπάρχει κάποιος πολιτισμός ικανός, όπως οι παλαιοί, να δανείσει τη δική του γλώσσα στα κινήματα. Αδυνατώντας να τοποθετήσουμε στο κατάλληλο γι' αυτά περιβάλλον νέα κινήματα, όπως το οικολογικό ή της εθνικής ταυτότητας και τις συνδεδεμένες μ' αυτά πολιτικές κινητοποιήσεις, αδυνατώντας να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο κόσμος απαντά στην κρίση, ανακαλύπτουμε, κατά τη γνώμη μου, ποιο είναι το κεντρικό βασανιστικό πρόβλημα της κοινωνιολογίας αυτή την περίοδο. Πρόκειται για το πρόβλημα της ταυτότητας.

Μπροστά στην αποσύνθεση των μεγάλων οργανωτικών συστημάτων δομικού-πολιτιστικού τύπου, έχει αρχίσει να οικοδομείται κάτι το διαφορετικό από τους παλαιούς πολιτισμούς, αυτό που ο F. Alberoni ονομάζει «η παράδοση της νεωτερικότητας». Στην πραγματικότητα, με την κατάρρευση των νόμων του ιουδαισμού δεν εξαφανί-

σθηκαν ούτε οι τελικοί σκοποί, ούτε η παραγωγή κανόνων. Αν αναζητάμε τους κανόνες, τη ρύθμιση, βρισκόμαστε στο επίπεδο της μακροκοινωνιολογίας. Ας σκεφθούμε τα ζητήματα που έθεσε και τον τρόπο με τον οποίο χειρίστηκε την γραφειοκρατικοποίηση ο Max Weber. Επομένως, ας δρούμε σαν αυτό που είμαστε, σύμφωνα με το επάγγελμά μας, ως κοινωνιολόγοι· ίσως άσχημα, αλλά ως κοινωνιολόγοι, όπως δρα ο Paolo Pistoì εξετάζοντας τις ταυτότητες, εθνικές και άλλες, και τις μορφές της πολιτικής κινητοποίησης: ως κοινωνιολόγοι και όχι σαν κάτι το άλλο... ή σαν να επρόκειτο για κάτι άλλο... Κι ας είμαστε περισσότερο ευαίσθητοι απέναντι στην ιστορία.

Η παράδοση της νεωτερικότητας δεν είναι μονάχα η εφαρμογή μιας μεθόδου. Από μεθοδολογική άποψη είναι ένας τρόπος για την αντιμετώπιση καταστάσεων, αλλά δεν πρόκειται μόνο περί αυτού. Είναι μια παράδοση που αφορά τα περιεχόμενα, τις κατηγορίες. Η δημοκρατία είναι ένα κομμάτι του συστήματος αυτού. Το ίδιο ισχύει για την κρίση των *civilizzazioni culturali*. Δεν πιστεύω ότι έχουν εντελώς εξαλειφθεί και θεωρώ ότι σε μια κατάσταση απώλειας ή γένεσης θα προσφέρουν τη γλώσσα τους για να εκφραστούν τα αναδυόμενα κινήματα. Αυτό που επαληθεύεται είναι η δυσφορία την οποία αισθάνεται και δοκιμάζει

μια κοινωνία όταν κάποια από τα θεμέλιά της αρχίζουν να τρίζουν. Μέχρι το 1973 πόσοι μιλούσαν στην Ελλάδα για κρίση του μαρξισμού; σήμερα αναφερόμαστε στην κατάρρευσή του. Μπορούμε όμως με βεβαιότητα να ισχυρισθούμε ότι έχει εισέλθει σε κρίση ολόκληρος ο πολιτισμός;

Δεν μπορώ να το γνωρίζω: η γνώμη μου εξαρτάται από την ποσότητα και την ποιότητα των δεδομένων που έχω στη διάθεσή μου και μπορώ να εξετάσω. Γεγονός παραμένει ότι, και κατά την προ-πολεμική Ευρώπη, οι κύριες διεκδικήσεις μιας εθνικής ομάδας στρέφονταν ενάντια στον διαχωρισμό, ενάντια στην εξάλειψη των περιορισμών που την εμπόδιζε να ενσωματωθεί ή και να ολοκληρωθεί στο εθνικό κράτος: σήμερα, οι μειονότητες απαιτούν να τις αντιμετωπίσουν ως μειονότητες, ως ένα κίνημα που θέλει να εγγράψει την δική του ταυτότητα στο βιβλίο της ιστορίας.

Αθήνα 7 Ιουνίου 1991
Κωνστ. Αντ. Κατσουρός

1. Βλ. Εφ. «Ελευθεροτυπία», Κ. Α. Βακαλόπουλου, «Ελλαδικοί και Εξωμερίτες», Παρασκευή 7 Ιουνίου 1991, σ. 9.

1. Η εθνικότητα: μια παραμελημένη διάσταση της κοινωνικο-πολιτικής ανάλυσης

ΓΙΑ ΕΝΑ ΜΕΓΑΛΟ ΧΡΟΝΙΚό διάστημα του μεταπολέμου, η συζήτηση για τις δυνατότητες της πολιτικής σύγκρουσης στο εσωτερικό των βιομηχανικών κοινωνιών εστιάσθηκε γύρω από τις γνώσεις για την ταξική σύγκρουση και την ταξική συνείδηση. Ούτε τό γεγονός αυτό μπορούσε να προκαλέσει έκπληξη, δεδομένης της ιστορικής σημασίας που είχε η κινητοποίηση της ταξικής αλληλεγγύης κατά τη διάρκεια των γεγονότων που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη το πρώτο μισό του αιώνα. Οι μελέτες που έγιναν σ' αρκετές χώρες επιβεβαίωσαν κατ' επανάληψη τη σημασία την οποία είχε —'αν και δεν ήταν η μόνη— η ταξική ένταξη και ιδιότητα στον επηρεασμό των πολιτικών γνώμων και των εκλογικών επιλογών. Από τη μια πλευρά, υπήρχε εκείνος που εξέταζε την εξάλειψη των επαναστατικών ιδεολογιών κλασικής έμπνευσης (Bell 1962), τη βαθμιαία διάβρωση της παραδοσιακής εργατικής κουλτούρας και των πολιτικών συμπεριφορών

που προέρχονταν απ' αυτήν (Lipset 1964). Από την άλλη ηρνούντο ότι η αυξανόμενη ευημερία είχε σαν συνέπεια μια πτωτική τάση της σύγκρουσης, επικαλούμενοι την εμφάνιση νέων μορφών εργατικής ριζοσπαστικότητας (Tionti 1966) ή των νέων ανταγωνιστικών κοινωνικών υποκειμένων που μπορούσαν να ταυτισθούν με ταξικές παραμέτρους (Mallet 1967). Ωστόσο το κύμα των κοινωνικών και πολιτικών αγώνων που διαπέρασε την Ευρώπη στη δεκαετία του '60 όφειλε πριν απ' όλα να επιτύχει —παρά το νεοτερισμό πολλών από τα χαρακτηριστικά τους— να οδηγήσει την ανάλυση πέρα από τα όρια αυτών των ερμηνευτικών παραδειγμάτων.

Η ιδέα ότι πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις μεγάλης σπουδαιότητας μπορούσαν να αναπτυχθούν, στις κοινωνίες του ώριμου καπιταλισμού, σ' ένα επίπεδο διαφορετικό από εκείνο της κοινωνικής τάξης, δεν λαμβανόταν στα σοβαρά υπόψη. Και όμως, είδαμε, στη δεκαετία 1960, μια ταραχώδη αμφισβήτηση της κοινωνικής συναίνεσης· τέτοια υπήρξε η εξέγερση των μαύρων στα γκέτο των αμερικανικών μητροπόλεων. Οι λόγοι γι' αυτήν την εντυπωσιακή έκρηξη της μαζικής βίας (Clark 1965), όπως υπήρξαν οι σχισματικές και αιρετικές ιδεολογίες και αξίες οι οποίες έπρεπε να διαδοθούν στους «αφρο-αμερικανούς» (Car-

michael, Hamilton 1967, Draper 1970) μαρτυρούν τη βαθιά αξία που είχε ο φυλετικός ανταγωνισμός ακριβώς στο κέντρο του ανεπτυγμένου κόσμου. Εάν αναζητήσουμε στην Ευρώπη της δεκαετίας του '70, περιπτώσεις στις οποίες η αμφισβήτησιακή αφύπνιση του '68 εξελίχθηκε σε μια κατάσταση ενδημικής και βίαιης σύγκρουσης ικανής να απειλήσει την ίδια την επιβίωση των κρατικών θεσμών, ανακαλύπτουμε μόνο τις επαρχίες των Βάσκων στην Ισπανία (Hollyman 1978) και τη Βόρεια Ιρλανδία (Pistoi 1981). Και στις δυο περιπτώσεις, ο παράγοντας που καθόρισε την εξέλιξη μιας τόσο οξύτατης σύγκρουσης και στη συνέχεια την κατάρτιση, σ' ένα μαζικό επίπεδο που παρουσιάζει ή τουλάχιστον παρουσίαζε κάποια από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του «λαϊκού πολέμου», δεν ήταν η ταξική συνείδηση του προλεταριάτου ή άλλων ταξικών υποκειμένων, αλλά μάλλον η δύναμη της εθνικής αλληλεγγύης, των εθνικών δεσμών και ιδιοτήτων που είχαν διαδοθεί οριζόντια σ' όλη την κοινότητα.

Παρά το ενδιαφέρον που προκλήθηκε από τις ειδικές περιπτώσεις που εμνημονεύσαμε, χρειάστηκε κάποιο χρονικό διάστημα πριν συνδεθούν οι περιπτώσεις αυτές και συγκριθούν με άλλες, λιγότερο δραματικές, στα πλαίσια ενός ανανεωμένου ενδιαφέροντος για το θέμα της εθνικότητας. Η

εμφάνιση της εθνικότητας, ως κατηγορία εξίσου σημαντική με εκείνες που ορίζονταν από την κοινωνική τάξη, για την κατανόηση του σύγχρονου κόσμου προσέκρουσε τελικά σε παραδείγματα που είχαν λάβει την οριστική μορφή τους τα προηγούμενα χρόνια, σύμφωνα με τα οποία η εθνική σύγκρουση θεωρείτο φαινόμενο σύμφυτο με τις πρώτες φάσεις της εθνικής εξέλιξης (Geertz 1963) και το οποίο περιοριζόταν σήμερα στα νέα κράτη του Τρίτου Κόσμου. Όταν αναφερόμαστε στην εθνικότητα ενός ανεπτυγμένου κοινωνικού χώρου, το εκάναμε μόνο για να προαναγγείλλουμε την προοδευτική και αναπόφευκτη χειραφέτηση των ατόμων από περιοριστικές μορφές αλληλεγγύης όπως είναι ο εθνικισμός, η θρησκεία και ο τοπικισμός.

Αντιθέτως, κοιτάζοντας πίσω στις δύο τελευταίες δεκαετίες, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι η κινητοποίηση για την εθνικότητα έγινε μια σημαντική διάσταση της εσωτερικής πολιτικής ενός μεγάλου αριθμού ανεπτυγμένων βιομηχανικών κοινωνιών, τόσο στην Ευρώπη όσο και πέραν του Ατλαντικού (Coppo 1975, Krcijc 1978). Επρόκειτο, και προφανώς πρόκειται, για φαινόμενα με ισχυρό βαθμό διαφοροποίησης που αφορά τις ιστορικές ρίζες, τα χαρακτηριστικά και την πολιτική άνοδο. Πολύ διαφορετικές ωστόσο είναι οι κατα-

στάσεις στις οποίες αναφέρεται η πολιτική κινητοποίηση για την εθνικότητα. Πρόκειται για τις αποκαλούμενες *interface peripheries* —ζώνες που βρίσκονται στα σύνορα δύο κρατών με ένα αμφιλεγόμενο παρελθόν ένταξης (Αλσατία, Alto Adige, Κοσσοβο), σε αρχαίες εθνότητες που δεν έχασαν την ιστορική μνήμη της ανεξαρτησίας (Σκωτία, Καταλωνία), για κοινότητες που διακρίνονται για τα ευκρινή γλωσσικά ή και θρησκευτικά χαρακτηριστικά (Γαλλία, Κεμπέκ, χώρες των Βάσκων), μέχρι και χώρους των οποίων η πολιτιστική ιδιαιτερότητα έχει πλέον εντελώς εξαφανισθεί (Βρετανία, Φρίουλι) ή προσλαμβάνει τα χαρακτηριστικά μιας μυθικής υπόστασης (Προβηγκία, Αιρλανδία). Εάν όλες αυτές οι καταστάσεις έχουν τουλάχιστον κοινή την αναφορά σε μια εδαφική βάση, υπάρχουν άλλες στις οποίες δεν υπάρχει αυτό το χαρακτηριστικό, όπως είναι η περίπτωση των μη-WASP εθνότητων στις Ηνωμένες Πολιτείες (Novak 1971). Εξίσου διαφοροποιημένες είναι οι διεκδικήσεις που προωθούνται από ή στο όνομα εθνικών ομάδων —από τις πιέσεις για μια ευνοϊκότερη διανομή των πηγών του κεντρικού κράτους μέχρι το αίτημα για εθνική ανεξαρτησία— και εξαιρετικά διαφορετικοί είναι οι φορείς της κινητοποίησης: πολιτιστικά κινήματα, *single-issue organizations*, εκκλησίες, πολιτικά κόμματα

μέχρι και τρομοκρατικές ομάδες.

Η υπογράμμιση της ποικιλίας των φαινομένων της εθνικής κινητοποίησης και η επιμονή στα ειδικά χαρακτηριστικά καθεμιάς ιστορικής περίπτωσης δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι παραιτούμεθα από την προσπάθεια για μια συνολικότερη ανάλυση. Κυρίως όπως συνέβη με τους εργατικούς αγώνες ή με τον φοιτητικό ακτιβισμό, το φαινόμενο της εθνικής κινητοποίησης δοκιμάζεται σήμερα συγχρόνως σε ολόκληρα τμήματα του κόσμου, και κάθε εξήγηση που εξαρτάται μόνο από την τοπική ιδιαιτερότητα δεν μπορεί να ικανοποιεί για πολύ. Βρισκόμαστε τελικά μπροστά σ' ένα φαινόμενο με γενικότερα χαρακτηριστικά: οι εθνικές ομάδες, τις οποίες συνηθίσαμε να θεωρούμε σαν μια επιβίωση προηγούμενων εποχών, εμφανίζονται μάλλον να απαιτούν και να θεωρούνται μορφές της κοινωνικής ζωής, ικανές για ανανέωση και για μετασχηματισμό (Glazer και Moynihan 1975, Εισαγωγή). Ακριβώς σ' αυτά τα χαρακτηριστικά της ανανέωσης και του μετασχηματισμού θέλουμε τώρα να σταθούμε, ξεκινώντας από την πρόσφατη εξέλιξη της τάσης που διακρίνει τις ομάδες σε διάφορες χώρες και περιστάσεις να επιμένουν για την ιδιαιτερότητα και την ταυτότητά τους και για τα δικαιώματα που απορρέουν απ' αυτά τα χαρακτηριστικά της ομάδας.

2. Η εθνική ταυτότητα ως κοινωνικό ορόσημο

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΨΗ ΤΗΣ πολιτικής κοινωνιολογίας, η εθνικότητα είναι ουσιαστικά μια διάσταση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, μια όψη της σύμμειξης της διάταξης του status με την πολιτική διάταξη, ακριβώς όπως η τάξη είναι μια διάσταση της σχέσης αναμέσα στην οικονομική και την πολιτική διάταξη (Hogowitz 1976). Δεν μπορούμε να πούμε επακριβώς ποια είναι τα χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν αυτή τη διάσταση, στο μέτρο που αποτελεί την όψη της αυτοσυνείδησης μιας συλλογικότητας: η έννοια της εθνικότητας περιέχει μεγάλο αριθμό συντελεστών στους οποίους αποδίδονται από καιρό σε καιρό διάφοροι ορισμοί.

Σ' ένα πολύ γνωστό δοκίμιο, οι Glazer και Moynihan (1975, Εισαγωγή, 4) συζητούν αυτά τα προβλήματα ορισμού για να καταλήξουν στο ότι, εκ των πραγμάτων, οι κοινωνικές επιστήμες τείνουν πλέον να επιβάλουν τον όρο «εθνική ομάδα» με την ευρεία έννοια για όλες τις ομάδες, μειοψη-

φυκές ή όχι, μιας κοινωνίας, που χαρακτηρίζονται από ένα ειδικό νόημα που αποδίδεται στη διαφορά και η οποία βασίζεται στην κουλτούρα και στην κοινή καταγωγή. Η έκφραση κλειδί εδώ είναι «νόημα της διαφοράς» —στην οποία θα πρέπει να εμβαθύνουμε αναφερόμενοι σ' ένα δοκίμιο με το οποίο ο Fredrik Barth ανοίγει τον τόμο που επιμελήθηκε το 1969 — στον οποίο μελετούνται περιπτώσεις που αναφέρονται σε εντελώς διαφορετικές περιπτώσεις από τη σύγχρονη δυτική κοινωνία (Barth 1969).

Ο ανθρωπολόγος, κυρίως εξαιτίας της φύσης του αντικειμένου της μελέτης του, συχνά αντιμετωπίζει την πραγματικότητα της εθνικής ομάδας —αλλά συνήθως μπορεί να δει και να ερευνήσει μόνο τη στατική διάστασή της. Ο Barth ξεκινά στρεφόμενος εναντίον αυτής της στατικής θεώρησης, παραθέτοντας ως ενδεικτικό τον ορισμό σύμφωνα με τον οποίο η εθνική ομάδα θα είναι ένας πληθυσμός ο οποίος: 1) τείνει να αυτοδιαϊωνίζεται βιολογικά· 2) συµμερίζεται θεμελιώδεις πολιτιστικές αξίες που αντιπροσωπεύονται μόνο σε πολιτιστικά σχήματα· 3) συνθέτει ένα πεδίο αλληλοεπίδρασης και επικοινωνίας· 4) αναγνωρίζει, και αναγνωρίζεται από τους άλλους, σαν μια κατηγορία που διακρίνεται από άλλες κατηγορίες της ίδιας τάξης (Nanol 1964). Αυτός ο τρόπος τοπο-

θέτησης του ζητήματος βλέπει τα όρια της ομάδας στην ουσία στατικά και βασισµένα στον αποµονωτισµό που υπονοείται στα καθοριστικά χαρακτηριστικά της: φυλετική διαφορά, γλωσσικά εµπόδια, κοινωνικός διαχωρισµός, κ.λπ.

Για τον Barth, αντιθέτως, η συµµετοχή σε μια κοινή κουλτούρα αντιμετωπίζεται σαν συνέπεια ή το αποτέλεσµα µάλλον —παρά σαν πρωτογενές και καθοριστικό χαρακτηριστικό— της οργάνωσης της εθνικής οµάδας. Η ανάλυση της αλληλεπίδρασης µεταξύ διαφόρων εθνικών οµάδων, των περιπτώσεων της κινητικότητας από τη μια στην άλλη και των ευµετάβλητων στρατηγικών που υιοθετούνται για την επανεπιβεβαίωση της συλλογικής ταυτότητας, παροτρύνει τον Barth να αρνηθεί ότι το πολιτιστικό περιεχόµενο της εθνικότητας µπορεί να αναχθεί µια για πάντα σε έναν κατάλογο χαρακτηριστικών. Δεν υπάρχει κάποια αρχή από την οποία να µπορεί να εξαχθεί ποια πολιτιστικά χαρακτηριστικά θα προαχθούν από τους πρωταγωνιστές: η κατηγορία της εθνικότητας είναι µια µορφή κοινωνικής οργάνωσης, ένας οργανωτικός φορέας που µπορεί να προσλάβει διαφορετικά περιεχόµενα σε διαφορετικές φάσεις και σε διαφορετικά κοινωνικο-πολιτιστικά συστήµατα.

Δεν ενδιαφέρει —γράφει ο Barth— πόσο µπορεί να διαφέρουν αντικειµενικά µεταξύ τους τα μέ-

λη μιας εθνικής ομάδας: «Αν αυτά υποστηρίζουν ότι είναι “Α”, σ’ αντίθεση με μιαν άλλη κατηγορία του ίδιου τύπου “Β” αυτά θέλουν να θεωρούνται, και θέλουν η συμπεριφορά τους να ερμηνεύεται και να κρίνεται ως “Α” και όχι ως “Β”, μ’ άλλα λόγια διεκδικούν την ένταξή τους στην κοινή κουλτούρα “Α”» (Barth 1969, 15). Επομένως ο κριτικός παράγοντας που βοηθά στον ορισμό της εθνικής ομάδας είναι το κοινωνικό ορόσημο που καθορίζει την ομάδα σε σχέση με άλλες ομάδες της ίδιας κατηγορίας, όχι η πολιτιστική πραγματικότητα στο εσωτερικό αυτού του ορόσημου.

Για να συνοψίσουμε, μπορούμε να πούμε ότι, εάν η ύπαρξη της εθνικότητας συσχετίζεται πάντοτε με την παρουσία ορισμένων διακριτικών χαρακτηριστικών — φυλή, γλώσσα, θρησκεία, παράδοση, κ.λπ. — κανένα από τα χαρακτηριστικά αυτά και κανείς ιδιαίτερος συνδυασμός τους δεν αποτελεί την αναγκαία ή και επαρκή βάση για να διαμορφώσει την ύπαρξη μιας εθνικής ομάδας. Μια κατηγορία προσώπων που τα χαρακτηρίζουν κάποιες κοινές ιδιότητες δεν γίνεται εθνική ομάδα, αν όχι για άλλο λόγο, γιατί οι παραλλαγές τις οποίες μπορούμε να μετρήσουμε στις παραμέτρους αυτών των ίδιων των χαρακτηριστικών δεν επαρκούν για να εξασφαλίσουν μια κοινωνική άνοδο. Το καθοριστικό στοιχείο για τη διαμόρφωση μιας εθνι-

κής ομάδας είναι επομένως το στοιχείο των διαδικασιών της κοινωνικής κατηγοριοποίησης (που εκτελούνται από την εξωτερική προς την ομάδα κοινωνία) και της αυτο-κατηγοριοποίησης (που πραγματοποιείται από αυτούς που ανήκουν στην ίδια την ομάδα).

3. Χαρακτηριστικά που εγγράφονται στην εθνική ταυτότητα

Η ΕΜΦΑΣΗ ΠΟΥ ΑΠΟΔίδεται στους δυναμικούς παράγοντες της εθνικότητας δεν πρέπει προφανώς να νοείται σαν ένας ad unum περιορισμός των μορφών της κοινωνικής οργάνωσης, στην οποία οι τρόποι της εθνικής ένταξης, στο βάθος, δεν θα διέφεραν πολύ από τους τρόπους της συμμετοχής σε μια οποιαδήποτε εθελοντική ένωση. Πέρα από την αποκλειστική φύση της, η εθνικότητα διακρίνεται από άλλες μορφές ένταξης με άλλες ομάδες της ίδιας κατηγορίας (λειτουργία του κοινωνικού ορόσημου) για άλλους λόγους: την εγγραφή και την κατηγοριοποίηση.

Η εθνικότητα σαν πλευρά της αυτοκατηγοριοποίησης μιας συλλογικότητας εγγράφεται από τη στιγμή που ενεργεί με τους όρους της πατρότητας, σ' αντίθεση με άλλες εντάξεις στην ομάδα που ορίζονται με τους όρους των χαρακτηριστικών που αποκτήθηκαν, όπως η πατρική κληρονομιά. Η γνώση της εθνικότητας αναζητεί μιαν έννοια, έναν κεντρικό άξονα, γύρω από τον οποίο όλες οι άλλες

οργανώνονται: η πατρότητα, ακριβώς, όπως η αναγνώριση των υποτιθέμενων κοινών βιολογικών καταβολών. Αποδίδοντάς της μια κοινή, μακρυνή, καταγωγή τα άτομα της συλλογικότητας, που διεκδικεί τη δική της εθνική ταυτότητα, δοκιμάζουν την αίσθηση της συνέχειας, μια αίσθηση διάρκειας πέρα από το χρόνο, πέρα από το θάνατο (Fishman 1977). Από εδώ πηγάζει η ανάγκη να αναζητηθούν οι ρίζες, να γίνει η επεξεργασία των μύθων που θεμελίωσαν τη συλλογικότητα και οι οποίοι συνοδεύουν την εμφάνιση κάθε νέας εθνικής αλληλεγγύης, να διεκδικηθεί κάθε νέα αρχή εθνικότητας.

Η έννοια της πατρότητας είναι ο πυρήνας της εθνικότητας που δεν πρέπει να θιγεί και δεν είναι διαπραγματεύσιμος: αυτός ο πυρήνας μπορεί να παραλλάσσει, φυσικά, αλλά όχι σαν γνώρισμα — ενώ μπορούν να αλλάζουν από γενιά σε γενιά, η πολιτιστική κληρονομιά, τα περιεχόμενα που ενώνονται μ' αυτόν. Αν η αναγνώριση της κοινής καταγωγής αποτελεί τη βάση της ένταξης σε μια εθνικότητα, εάν το λεξικό της εθνικότητας αντανακλά τη γραμματική της οικογένειας, αυτό δεν σημαίνει ότι η εθνικότητα μπορεί να επανοδηγηθεί σ' ένα είδος πρωτογενούς ταυτότητας της ομάδας, όπως εκείνη που εξιστορείται στο γνωστό δοκίμιο του Isaacs (1975).

Ο Isaacs μιλά για προ-κατασκευασμένο μηχανισμό προτερημάτων και ταυτοποιήσεων που κάθε άτομο συμμερίζεται με άλλα κατά τη στιγμή της γέννησης, εξαιτίας της οικογένειας στην οποία γεννήθηκε, σε μια δεδομένη περίοδο και σ' ένα δεδομένο χώρο. Πριν απ' όλα υπάρχει το ίδιο το σώμα του νεογέννητου, όλα τα φυσικά χαρακτηριστικά που γίνονται αποδεκτά από την ομάδα και έχουν κατανοηθεί μέσα από μια μακρά περίοδο επιλογής, η «βιολογική μνήμη των πραγμάτων που έχουν περάσει» και επιπλέον όλα τα άλλα πράγματα — μολονότι δεν γνωρίζουμε καλά ποια και πόσα είναι — που μεταβιβάζονται με τα σπέρματοζωάρια των γονέων στη μοναδική και πρωτότυπη δημιουργία που είναι το καθένα άτομο. Μετά, σιγά σιγά, καθώς το μωρό αρχίζει να αναπνέει, να αισθάνεται, κ.λπ., αρχίζει η ενοποίησή του με την οικογένεια, με το σύνολο της πολιτιστικής κληρονομιάς της ομάδας της οποίας είναι μέλος — τα κοινωνικά χαρακτηριστικά αυτού του τελευταίου συμμετέχουν μέσα από πολύπλοκους δρόμους, στην πηγή της καταγωγής της ατομικής ταυτότητάς του —, και γίνεται έτσι συμμετοχος σε μια κοινή ταυτότητα της ομάδας.

Αξιέπαινες τεκμηριώσεις, βεβαιότατα, τις οποίες πρέπει να λάβουμε υπόψη στον ορισμό των δεσμών ανάμεσα στην ατομική ταυτότητα και την

ταυτότητα της ομάδας, αλλά που πάντοτε δεν ταιριάζουν με τη διάσταση, που εδώ μας ενδιαφέρει, των μορφών της κοινωνικής οργάνωσης της συλλογικής δράσης. Ισχύουν σαν επεξηγήσεις τα παραδείγματα που χρησιμοποιούνται από τον Isaacs: το σώμα «το πιο απτό στοιχείο από το οποίο κατασκευάζεται η ταυτότητα, τόσο του ατόμου όσο και της ομάδας»· το όνομα «το πιο απλό, πιο καθαρό και πιο φανερό απ' όλα τα σύμβολα της ταυτότητας». Και τα δύο αυτά χαρακτηριστικά απεδείχθησαν ότι έχουν την ικανότητα να είναι εύκαμπτα μπροστά στη χειραγώγηση και στην κάρπωση που διαφέρει ανάλογα με τις σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των κοινωνικών πρωταγωνιστών που τις χαρακτηρίζουν ή που υφίστανται τον χαρακτηρισμό. Ας σκεφθούμε, για παράδειγμα, τις αισθητικές στρατηγικές που χρησιμοποιούντο κάποτε από τους μαύρους Αμερικανούς για να προσεγγίσουν το λευκό μοντέλο, και μετά, αντιθέτως, για τον ηθελημένο τονισμό των νέγρικων χαρακτηριστικών που συμβολικά αποδόθηκε με το σύνθημα «black is beautiful» (Singer 1962). Ας σκεφτούμε ακόμα την αγγλοποίηση των κέλτικων ονομάτων στο πρώτο μισό του αιώνα και, αντιθέτως, την πρόσφατη τάση για κελτικοποίηση των «αγγλικών» ονομάτων.

Είναι αλήθεια, ότι, πολύ συχνά, η εθνική ταυ-

τότητα αποκτάται με τη γέννηση και ότι η οικοδόμησή της περιέχει την εξέλιξη που περιγράφει ο Isaacs. Αλλά αυτή δεν μπορεί να εξομοιώνεται tout-court μ' αυτό το πρωτογενές φαινόμενο — που δεν υπολογίζει τη σπουδαιότητα της ειδικής ιστορικής και πολιτικής κατάστασης στην οικοδόμηση των συλλογικών μορφών αλληλεγγύης (Lian 1981). Το αποδεικνύει το γεγονός ότι οι εθνικές ομάδες προβλέπουν σχεδόν πάντα, σε μεγαλύτερη ή σε μικρότερη έκταση, τις διαδικασίες που επιτρέπουν στα άτομα να περνούν τα όρια και, με τρόπο ακόμη πιο φανερό, ότι υπάρχουν περιπτώσεις —όπως των Chamba για τους οποίους μας μιλά ο Donald Horowitz (1975)— στις οποίες μια συνειδητή τροποποίηση της συλλογικής συμπεριφοράς και των συλλογικών μορφών αντιπροσωπευσης της ομάδας οδηγεί σε μια μετατόπιση των ιδίων των ορίων.

Η εθνική ένταξη επομένως εγγράφεται με την υποθετική έννοια μάλλον παρά με την απόλυτη: η εθνικότητα διαφέρει από ένα εθελοντικό συνεταιρισμό όχι με την έννοια ότι υπόκεινται σ' έναν αυστηρό διαχωρισμό, αλλά επειδή κατέχουν διαφορετικές θέσεις σ' ένα continuum: το εθνικό όριο δεν ορίζεται από μια στρατολόγηση που γίνεται μια φορά για πάντα, αλλά μάλλον από μια επανειβιβαίωση και μια συνεχή σταθεροποίηση vis-a-

vis των ομάδων της ίδιας κατηγορίας. Η αναγνώριση μιας κοινής βιολογικής καταγωγής, η έννοια της πατρότητας που διαπερνά την έννοια της εθνικότητας, δεν αντιστοιχεί κατ' ανάγκη σε μια βιολογική πραγματικότητα: η προαγωγή της βρίσκειται μάλλον στο χαρακτηριστικό νόημα της ιστορίας της ομάδας που αυτό αναγγέλλει. Νόημα της ιστορίας —επομένως διάσταση της συνείδησης, την οποία συνοδεύει εκείνη που συνδυάζεται με τις μορφές αλληλεγγύης, που ενισχύεται από τη μορφή της αποκλειστικότητας που έχει ο χαρακτήρας των εθνικών εντάξεων (Parsons 1975, 56-58).

4. Κατηγοριοποίηση της εθνικής ταυτότητας

«**Η** ΕΘΝΩΡΗΜΕΝΗ ΩΣ ΕΝΑ status» —γράφει ο Barth (1967, 17)— «η εθνική ταυτότητα διευθετείται από το μεγαλύτερο μέρος των άλλων status, και καθορίζει τον πιθανό αστερισμό του status, ή των κοινωνικών προσωπικότητων, το οποίο μπορεί να επωμισθεί ένα άτομο που ταυτίζεται με αυτήν. Από την άποψη αυτή, η εθνική ταυτότητα ομοιάζει με το φύλο ή με το αξίωμα, στο μέτρο που καθορίζει τον δράστη σ' όλες τις εκδηλώσεις του και όχι μόνο σε κάποιες προσδιορισμένες κοινωνικές καταστάσεις. Θα μπορούσαμε επίσης να πούμε ότι η εθνική ταυτότητα είναι προστακτική, στο μέτρο που δεν μπορεί να αγνοείται και συγχρόνως να τίθεται κατά μέρος από άλλους ορισμούς της κατάστασης».

Ένας τόσο «δυναμικός» ορισμός για τον χαρακτήρα της κατηγορίας εθνική ταυτότητα είναι κατάλληλος για την περιγραφή των κοινωνικών σχέσεων σε πολλές προ-βιομηχανικές κοινωνίες και, στο περιβάλλον του βιομηχανοποιημένου κόσμου,

σε καταστάσεις όπως εκείνες των μαύρων Αμερικανών ή των δύο θρησκευτικών κοινοτήτων στη Βόρεια Ιρλανδία. Σε πολλές άλλες περιπτώσεις οι δεσμοί της εθνικότητας είναι πολύ λιγότερο αναγκαστικοί και δεν φθάνουν στο σημείο να προκαθορίσουν όλους τους αστερισμούς του status που μπορούν να επωμισθούν τα άτομα που συνδέονται με αυτήν. Η κατηγορία της εθνικής ταυτότητας εξετάζεται εδώ μάλλον με την ιδιότητά της ως κίνηση της συνέχειας κατά τη διάρκεια της πολύπλοκης ναυσιπλοΐας σ' αυτόν τον αστερισμό.

Η σπουδαιότητα της συνέχειας για την οικοδόμηση και διατήρηση της ταυτότητας υπονοείται στην ίδια την έννοια της ταυτότητας που περιέχει η γνώση της παραμονής ενός υποκειμένου στο χρόνο. Η κοινωνική ταυτότητα του ατόμου, που κατανοείται ως συνειδητή ένταξη σε μια ή περισσότερες κοινωνικές ομάδες και συνδέεται με την κανονιστική και συναισθηματική σημασία που αποδίδει το άτομο σ' αυτή την ένταξη, μπορεί να οριστεί μόνο μέσα από τα αποτελέσματα μιας κοινωνικής κατηγοριοποίησης που καταμερίζει το κοινωνικό περιβάλλον του ατόμου στην ομάδα του και στις άλλες (Tajfel 1978, 63). Κατηγοριοποίηση και καταμερισμός απαιτούν μια κάποια συμφωνία και διάρκεια για τις εντάξεις — διάρκεια και συμφωνία που — κατά την άποψη διαφόρων συγγρα-

φών — η ανάπτυξη της κοινωνικής διαφοροποίησης θα έθετε σε κίνδυνο (Gallino 1979).

Η νεότερη κοινωνία, με την όλο και μεγαλύτερη τμηματοποίησή της, τη διασπορά και την ασυμβατότητα των ρόλων που το άτομο καλείται να κατέχει και να εκτελεί — γράφει ο Abner Cohen — καθιστά προβληματική τη διατήρηση μιας συνεκτικής ταυτότητας (Cohen 1974, 54-58). Σ' ένα διαφορετικό περιβάλλον, ο Peter Berger συγκρίνει την ουσιαστική συνάφεια των βιωμένων εμπειριών στις παλαιότερες κοινωνίες με την κατάσταση των σύγχρονων ατόμων, που έρχονται σε σχέσεις με διαφορετικούς τομείς της καθημερινής ζωής και με διάφορους και πολλές φορές διαφορετικούς κόσμους σημασιών και εμπειριών. Από εδώ προκύπτει η διαρκής κρίση ταυτότητας που θα χαρακτηρίζει το σύγχρονο άνθρωπο (Berger 1965· Berger, Berger και Kellner 1974, 62-77).

Κατά τον Parsons, εξαιτίας του πλουραλισμού που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη κοινωνική δομή, «το κανονικό άτομο καλύπτει μια πολλαπλότητα ρόλων εκ των οποίων κανένας δεν μπορεί να χαρακτηρίσει με κατάλληλο τρόπο την ταυτότητά του ως “κοινωνικής” προσωπικότητας» (Parsons 1975· 1968). Από εδώ προέρχεται η τάση την οποία αποκαλεί *απο-διαφοροποίηση*, δηλαδή η τάση για την επιλογή επιμέρους κριτηρίων που χρη-

σιμεύουν ως σύμβολα ταυτότητας σε σχέση με αυτό που τα άτομα τα οποία αποτελούν την ομάδα είναι στην πραγματικότητα. Μεταξύ των κριτηρίων αυτών, ακριβώς, εκείνο της εθνικής ταυτότητας, κυρίως εξαιτίας των χαρακτηριστικών της κατηγοριοποίησης και της συνέχισης σε σχέση με την πολλαπλότητα των λειτουργικών ταυτοτήτων ανάμεσα στις οποίες αιωρείται το άτομο, γίνεται στρατηγικό σημείο αναφοράς για τη σημασία της ένταξης και την ποιότητα της αυτοθεώρησης των ατόμων.

5. Η επέκταση του πεδίου της εθνικιστικής δύναμης

ΑΠΟ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1970, η επανεμφάνιση της εθνικότητας ως φορέα πολιτικής κινητοποίησης στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες τράβηξε την προσοχή των μελετητών: ο εθνικισμός αναγνωρίστηκε σαν μια σημαντική πολιτική δύναμη· αναλύθηκε η εξάπλωσή του σε λαούς των οποίων η εθνική συνείδηση εθεωρείτο μέχρι πριν λίγα χρόνια ασήμαντη ή αμελητέα από πολιτική άποψη· φθάσαμε έτσι στο σημείο να προβλέπουμε ότι οι εθνικές μορφές αλληλεγγύης θα έχουν ένα ρόλο όχι μόνο σ' ό,τι αφορά τις εσωτερικές υποθέσεις, αλλά και τις εξωτερικές υποθέσεις της σύγχρονης Δύσης (Linke, Feld 1979).

Με ποιο τρόπο εξηγήθηκε η νέα πολιτική άνοδος μιας συγκρουσιακής διάστασης που για αρκετά χρόνια εθεωρείτο ότι ακολουθεί την πορεία του αφανισμού; Οι ερμηνείες που προωθήθηκαν υπήρξαν διαφορετικές, ανάλογα με τα επιστημονικά περιβάλλοντα και τις συγκεκριμένες επιλογές.

Στη συζήτηση που ακολουθεί θα βρω τον τρόπο για να αναφερθώ στις πιο ερεθιστικές υποθέσεις που εμφανίστηκαν κατά τη συζήτηση: πριν απ' όλα θα επεξηγήσω την ερμηνευτική διάσταση που βασίζεται σε υποθέσεις (συχνά αντιφατικές) οι οποίες στο αιτιατό επίπεδο καθιστούν προνομιούχα την αναδόμηση των τρόπων με τους οποίους επιτυγχάνεται η άνοδος στις οικονομικές πηγές και στο status της κοινωνίας. Στη συνέχεια θα περάσω στην ανάλυση κάποιων υποθέσεων που σχετίζονται με τη θεσμική διάσταση και την πολιτική αντιπροσώπευση, για να καταλήξω με μια σύντομη επιστροφή, στο ζήτημα της ταυτότητας.

Είναι αναγκαία όμως μια εισαγωγή για να θυμηθούμε ότι ο εθνικός διαχωρισμός του σήμερα αντιπροσωπεύει τελικά την επέκταση του «πεδίου της δύναμης» του εθνικισμού τον περασμένο αιώνα (Connor 1977). Υπήρξε το ιδεολογικό κλίμα που εγκαινίασε ο εθνικισμός —ένα κίνημα που σκοπό είχε να επιτύχει και να διατηρήσει την αυτονομία, την ενότητα και την ταυτότητα μιας κοινωνικής ομάδας την οποία κάποια από τα μέλη της θεωρούσαν σαν ένα υπαρκτό ή δυνητικό έθνος— εκείνο που προσέφερε στην εθνικότητα ένα λόγο δράσης και μια αποφασιστικότητα που δεν είχαν το ανάλογο τους στις προηγούμενες εποχές.

Αλλά ο εθνικισμός δεν γεννήθηκε στους περιφε-

ρειακούς χώρους, αλλά στα πολιτικά και οικονομικά κέντρα του νεότερου κόσμου. Η Γαλλική Επανάσταση, με τη σύμμειξη της ιδέας της λαϊκής κυριαρχίας με τις ιδέες της εθνικής ενότητας και αδελφότητας, έδωσε μια νέα ώθηση στη γνώση για τη νομιμότητα κάθε ξένης κυριαρχίας. Από το 1789 η ιδέα του δικαιώματος για εθνικό αυτοκαθορισμό —που ενώνεται με την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας και την αρχή της εθνικότητας— διαδίδεται σ' όλο και ευρύτερους κύκλους σε κάθε περιοχή του κόσμου. Εκείνο που προηγουμένως ήταν ένα ασυνήθιστο και αντιστρέψιμο φαινόμενο μετασχηματίστηκε σε μια γενική τάση που κέρδισε πρώτα την Ευρώπη και μετά, σιγά σιγά, τη Λατινική Αμερική, την Ασία και την Αφρική.

Η διάδοση της εθνικιστικής ιδεολογίας στον Τρίτο Κόσμο υπήρξε ένα boomerang για την ίδια την Ευρώπη. Στο μεταπόλεμο, η απώλεια των υπερπόντιων αυτοκρατοριών υπήρξε ασφαλώς μια εμπειρία κεντρικής σημασίας για κράτη όπως η Μεγάλη Βρετανία, η Ισπανία, το Βέλγιο, η Γαλλία, κ.λπ. Η απώλεια της εμπιστοσύνης, οι αμφιβολίες και η ικανοποίηση των προσδοκιών που είχαν περιπλεχθεί σ' αυτή την εμπειρία εξασθένησαν την ικανότητα των κρατών να προστατεύσουν την εικόνα του κύρους και της δύναμης με την οποία ταυτίζονταν οι διάφορες πολιτιστικές κοινό-

ητες στο εσωτερικό τις ημέρες της Αυτοκρατορίας (Smith 1981, 165-167). Επιπλέον τα κινήματα εθνικής απελευθέρωσης υπήρξαν το ερέθισμα και το παράδειγμα για τις ευρωπαϊκές εθνικές κοινότητες που εστερούντο δικών τους αυτόνομων κρατικών θεσμών, προσφέροντάς τους ένα αναγνωμένο και εξαγνισμένο, από τα δυσάρεστα γνωρίσματα που συνδέθηκαν με τον ευρωπαϊκό εθνικισμό μετά τις φασιστικές εμπειρίες στις δεκαετίες 1920-30, ιδεολογικό μοντέλο.

Ο ιστορικός και πολιτιστικός τόπος στον οποίο έπεσαν τα σπέρματα αυτού του νέου εθνικισμού στην πραγματικότητα ήταν κάθε άλλο παρά άγονος. Ο όρος Κράτος-έθνος, ο οποίος συχνά χρησιμοποιείται για να ορίσει τις ευρωπαϊκές κρατικές δομές δεν είναι τελικά απολύτως ακριβής, δεδομένης της πολλαπλότητας των γλωσσών, των θρησκειών και των ιστορικών και πολιτιστικών παραδόσεων που μέχρι σήμερα υπάρχουν στο μεγαλύτερο μέρος των χωρών της γηραιάς ηπείρου.

Μια τελευταία παρατήρηση: ο στενός δεσμός ανάμεσα στον εθνικισμό που εκφράζεται μέσω του διαχωρισμού των μειονοτικών κοινοτήτων που δεν έχουν κράτος και στον εθνικισμό γενικότερα θα πρέπει στο σημείο αυτό να μας προετοιμάσει για τη δυνατότητα που υπάρχει να επανεμφανισθεί — είτε σαν μίμηση είτε σαν αντίδραση— ο εθνικι-

σμός, πολύ πιο τρομερός από πολιτική άποψη, των κυρίαρχων εθνικών κοινοτήτων και των κρατών που ταυτίζονται μ' αυτές.

6. Πολιτιστική διαίρεση της εργασίας και εθνική ανταγωνιστικότητα

ΜΙΑ ΟΛΟΚΛΗΡΗ ΕΡ-
μηνευτική γραμμή συνδέει την αναγέννηση της ε-
θνικής ιδιαιτερότητας με την αντιφατικότητα της
διαδικασίας για τη βιομηχανοποίηση και την ανά-
πτυξη, που θα προκαλούσε γάγγραινα, ή και την
εξακρίβωση των οικονομικών ανισοτήτων μεταξύ
εθνών, περιφερειών και πληθυσμών ακόμη και στο
εσωτερικό του λεγόμενου πρώτου κόσμου. Ανα-
φερόμενος κυρίως στην ανισότητα που χαρακτηρί-
ζει την ανάπτυξη μεταξύ Βορρά και Νότου στην
Ιταλία, και στα δομικά χαρακτηριστικά που προσ-
λαμβάνει, ο Gramsci εισάγει, στις *Σημειώσεις για
το ζήτημα του Νότου*, την έννοια του «εσωτερι-
κού αποικισμού». Πολλά χρόνια αργότερα, ο ίδιος
όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη σχέση
ανάμεσα στους μαύρους της Αμερικής και στο υ-
πόλοιπο της χώρας (Blauner 1969), και από τότε
και μετά ανάλογες υποθέσεις και ορολογίες εφαρ-
μόζονται για να αναλύσουν και να περιγράψουν την

κατάσταση μειονοτικών ομάδων στα διάφορα μέρη του κόσμου (Stone 1979).

Οπωσδήποτε ο Michael Hechter ήταν εκείνος που εισήγαγε στην έννοια του εσωτερικού αποικισμού τη δυναμική πολιτιστική διάσταση, που της έδωσε τη δυνατότητα να εξηγήσει τη σημερινή επιδείνωση της εθνικής σύγκρουσης. Ξεκινώντας από τη διαπίστωση ότι η διάδοση της άνισης ανάπτυξης δημιουργεί συνεχώς λιγότερο ή περισσότερο ανεπτυγμένες συλλογικότητες, ο αμερικανός κοινωνιολόγος παρατηρεί ότι συχνά αυτές οι συλλογικότητες συμβίωναν με άλλες διαφορετικές στα πλαίσια της κρατικής εθνότητας. Οι διαφορές που προκύπτουν από τη διάδοση της άνισης ανάπτυξης τέμνονται με πολιτιστικές διαφορές όπως η γλώσσα, η θρησκεία, οι τρόποι ζωής κ.λπ. Αν οι πολιτικές διαφορές συμπίπτουν με τις διαφορές που προκαλεί η ανάπτυξη, αυτές έχουν την τάση να αλληλοενισχύονται, ειδικά σ' ό,τι αφορά την επιλεκτική διανομή των πηγών όπως ο πλούτος και το status. Τα πολιτιστικά γνωρίσματα αποτελούν επομένως την ένδειξη για το αν ένα άτομο θα γίνει δεκτό ή θα αποκλεισθεί από τις προσφιλείς κοινωνικές ομάδες: σχηματίζεται κατ' αυτό τον τρόπο μια ιεραρχική πολιτιστική διαίρεση της εργασίας (Hechter 1975).

Θα μπορούσαμε να πούμε, χρησιμοποιώντας τη

βεμπεριανή ορολογία, ότι η εθνική διαίρεση μετασχηματίζεται από κατακόρυφη σε οριζόντια —απομακρύνεται από τον ιδεατό τύπο της «εθνικής συνύπαρξης» για να προσεγγίσει τον ιδεατό τύπο της «κάστας» (Weber 1968, 11, 238). Σ' αυτό το πλαίσιο που χαρακτηρίζεται από διαδικασίες του τύπου αυτού, η εθνική σύγκρουση ανακτά στην πραγματικότητα μερικά από τα ιδρυτικά στοιχεία της ταξικής σύγκρουσης: κληρονομεί τελικά απ' αυτήν τις υλικές βάσεις της κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας, αποδίδοντας στις ομάδες που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, χάρη στη διαχωριστική πατρική κληρονομιά της εθνικής κουλτούρας, εκείνη τη συλλογική ταυτότητα και εκείνη τη διαφορά σε σχέση με την κυρίαρχη κουλτούρα τις οποίες είχε ως ένα μέρος απεμπολήσει το εργατικό κίνημα.

Η θεωρία του Hechter για την ιεραρχική πολιτιστική διαίρεση της εργασίας μας επιτρέπει να εξηγήσουμε γιατί μερικές καταστάσεις οικονομικής ανισότητας είχαν σαν μοναδική πολιτική διέξοδο μια ειδική-διαχωριστική κινητοποίηση. Καταλαβαίνουμε, για παράδειγμα, πως, παρά την παρουσία ενός δυαδικού μοντέλου ανάπτυξης, δεν εμφανίσθηκε με τρόπο συγκεκριμένο στη χώρα μας μια πολιτική πόλωση ανάμεσα στο Νότο και στο Βορρά. Είναι αλήθεια πως αφού πραγματο-

ποιήθηκε η ενοποίηση της χερσονήσου, ο Βορράς εγκαινίασε μια «αποικιακού» τύπου οικονομική σχέση με το Νότο. Άλλο τόσο όμως δεν μπορούσε να γίνει λόγος για πολιτιστικές και πολιτικές σχέσεις. Ο Βορράς, οικονομικό κέντρο της χώρας, δεν ήταν βέβαια το κέντρο της γλωσσικής και πολιτιστικής ακτινοβολίας· το πολιτικό κέντρο, μετά, μετατοπίστηκε σχεδόν αμέσως στη Ρώμη. Η συμμαχία ανάμεσα στις κυρίαρχες élites του Βορρά και τού Νότου, οι μηχανισμοί της εκλογικής μεσολάβησης, η ίδια η απουσία κοινωνικής κινητικότητας που να ανέρχεται μέσω της βιομηχανίας στις νότιες επαρχίες θα έπρεπε στη συνέχεια να ευνοήσει την «ιδιοποίηση» του κράτους και των μηχανισμών του από το «Νότο», γεγονός που θα καθιστούσε ανακριβή την ταύτιση της ιθύνουσας τάξης του ενοποιημένου κράτους με το «Βορρά» (Pistoi 1979, XXXII-XXXIV).

Με άλλα λόγια, η οικονομική περιθωριοποίηση του ιταλικού Νότου δεν προσέλαβε τα χαρακτηριστικά μιας ιεραρχικής πολιτιστικής διαίρεσης της εργασίας. Πολύ διαφορετικές υπήρξαν οι ιστορικές εξελίξεις που ξεχωρίζουν τις μορφές πολιτικής ολοκλήρωσης στις κελτικές περιφέρειες — Galles, Σκωτία και Ιρλανδία — στο Ηνωμένο Βασίλειο. Εδώ οι οικονομικές ανισότητες συχνά συμπίπτουν με διαφορές στη γλώσσα, τη θρησκεία

και την κοινωνική οργάνωση που βρίσκουν μια συμβολική στιγμή ενοποίησης στην ιστορική ή μυθική μνήμη — των πολέμων εναντίον της αγγλοσαξωνικής εισβολής. Έτσι ο Hechter μπορεί να εξηγήσει την κυκλική επανεμφάνιση της εθνικής σύγκρουσης στο Ηνωμένο Βασίλειο συνδέοντας τις πιο υψηλές φάσεις της κινητοποίησης — συμπεριλαμβανομένης και της πιο πρόσφατης — με την περιοδική επανεμφάνιση κοινωνικο-οικονομικών διαδικασιών που οξύνουν την πολιτιστική διαίρεση της εργασίας μεταξύ Αγγλο-σαξόνων και Κελτών.

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή υπάρχει ένα πρόβλημα, ότι δηλαδή τα εθνικά κινήματα θα έπρεπε να εμφανίζονται μόνο σε οικονομικά καθυστερημένες περιοχές και κοινότητες. Πώς θα εξηγηθούν τότε οι πολλές περιπτώσεις στις οποίες διαχωριστικές εθνικές επιδιώξεις και διεκδικήσεις επαληθεύτηκαν κυρίως στις πιο ευημερούσες ζώνες και με τα υψηλότερα standard ζωής; Αναφερόμαστε σε περιπτώσεις όπως είναι οι Χώρες των Βάσκων και της Καταλωνίας στην Ισπανία (Payne 1971), των Κροατών και των Σλοβένων στην Γιουγκοσλαβία (Bridge 1977), των Σουηδών στη Φιλανδία, στην περίπτωση της Valle d'Aosta. Ή ακόμη στην περίπτωση των Fiamminghi στο Βέλγιο, που κατά τη διάρκεια του περασμένου αιώνα ήταν

μια φτωχή και καταφρονημένη πολιτιστικά μειοψηφία, αλλά σήμερα πλειοψηφούν και διέρχονται μια φάση οικονομικής ανόδου (Zolberg 1977).

Στις αντιρρήσεις αυτές ο Hechter απήντησε, στις πρόσφατες εργασίες του (Hechter 1978), ολοκληρώνοντας το μοντέλο της πολιτιστικής διαίρεσης της εξουσίας με μια *τμηματική* διάσταση, αθροίζοντάς την με την ήδη συζητημένη ιεραρχική διάσταση. Ο τμηματικός μηχανισμός θα συνεισέφερε στη διαμόρφωση της εθνικής αλληλεγγύης διατηρώντας την κοινωνική αλληλεπίδραση των μελών της ομάδας εξ ολοκλήρου στα πλαίσια που καθορίζονται από τα όριά της· ο κριτικός τόπος αυτής της αλληλεπίδρασης παραμένει ο χώρος της εργασίας —αλλά αυτός δεν αντιστοιχεί πλέον αναγκαστικά σε μια κοινωνικά μειονεκτική θέση. Σε ορισμένες ευρωπαϊκές περιφέρειες που ξεχωρίζουν επειδή διατηρούν μια εθνική ταυτότητα η οποία διακρίνεται από την ταυτότητα των κεντρικών πολιτιστικών πυρήνων του κράτους, όσοι ανήκουν στην περιφερειακή κουλτούρα έχουν πετύχει να μονοπωλήσουν «κοχύλια» που κατέχουν προνομιούχα θέση στη δομή της απασχόλησης και, ενίοτε, σε μερικές θεσμικές σφαίρες-κλειδιά. Στις περιπτώσεις αυτές ο τονισμός της διαφοράς, και της συνοχής της εθνικής κοινότητας γίνεται ένα μέσο για να κρατηθούν οι προσβάσεις για μια προ-

νομιακή άνοδο σ' ορισμένες οικονομικές πηγές και σ' εκείνες που αναφέρονται στο status.

Οι πιθανότητες που υπάρχουν για να επαληθευτεί μια εθνική κινητοποίηση που έχει τις ρίζες της σε διαδικασίες του τύπου αυτού —γράφουν οι Hechter και Levi— είναι ιδιαίτερα υψηλές στις περιοχές που διαθέτουν ήδη μια αξιοσημείωτη θεσμική αυτονομία. Η ύπαρξη αυτόνομων θεσμών τελικά προσφέρει καθ' εαυτή ένα «κοχύλι» απασχόλησης σ' αυτούς οι οποίοι ανήκουν στην περιφερειακή κουλτούρα —και κατά συνέπεια συχνά οφείλουν την εργασία τους στην ύπαρξη της ίδιας της κουλτούρας (Hechter και Levi 1979). Η περίπτωση του Alto Adige (Katzenstein 1977), ειδικά σε σχέση με την πρόσφατη εισαγωγή του «εθνικού αναλογικού» εκλογικού συστήματος, φαινόταν να προσφέρει την παραδειγματική εξήγηση σε υποθέσεις αυτού του τύπου.

Η ερμηνεία του Hechter για την αφύπνιση της εθνικής σύγκρουσης στηρίζεται στην όξυνση της πολιτιστικής διαίρεσης της εργασίας, ιεραρχικής ή τμηματικής, μεταξύ των διαφόρων ομάδων. Η αξιολογία αυτής της τοποθέτησης αμφισβητήθηκε, κυρίως όσον αφορά μια από τις περιπτώσεις που ανέλυσε ο Hechter, την περιοχή Galles, από τον Charles Ragin. Ο συγγραφέας αυτός υπογραμμίζει ότι η πρόσφατη πολιτική αφύπνιση του εθνικισμού

προχωρούσε παράλληλα με την προοδευτική πτώση της πολιτιστικής διαφοράς που χαρακτήριζε τους πληθυσμούς του πριγκιπάτου και πως ο γεωγραφικός διασκορπισμός της εθνικιστικής εκλογικής δύναμης δεν συμπίπτει οπωσδήποτε με τους χώρους στους οποίους είναι περισσότερο πιθανή η εφαρμογή του μοντέλου της πολιτιστικής διαίρεσης της εργασίας (Ragin 1979).

Η εθνική αναγέννηση στο πριγκιπάτο Galles φαίνεται να συμφωνεί με μιαν άλλη εξήγηση — με την οποία ο Ragin επανασυνδέεται — την οποία θα μπορούσαμε να ορίσουμε, εν συντομία, «εθνική ανταγωνιστικότητα». Και αυτή η τελευταία προσέγγιση επίσης εντάσσει την εθνική κινητοποίηση στο συναγωνισμό μεταξύ διαφόρων ομάδων για την κατάκτηση ρόλων και σπάνιων πηγών, αλλά η αύξηση της σύγκρουσης δεν καταλογίζεται εδώ στην αύξηση των πολιτιστικών διαφοροποιήσεων, αλλά στη μείωσή τους. Κατά τον Michael T. Hannan, οι σχέσεις μεταξύ εθνικών ομάδων είναι σταθερές εφόσον οι ίδιες οι ομάδες κατέχουν πολύ διαφορετικές θέσεις στη λειτουργική διαίρεση της εργασίας — δηλαδή κυρίως όταν υπάρχει μια καθάρη πολιτιστική διαίρεση της εργασίας. Ο εκσυγχρονισμός διαβρώνει τις οικολογικές βάσεις της εθνικής διαφοροποίησης και συνδέει όλο και πιο στενά τα εθνικά υποσυστήματα στο εσωτερικό

του ευρύτερου εθνικού συστήματος. Στην κατάσταση αυτή, νέες ευκαιρίες ανταγωνισμού για την κατάκτηση ρόλων και πηγών αποκαλύπτονται σ' όσους ανήκουν στις εθνικές ταυτότητες οι οποίες προηγουμένως δεν ήσαν φανερές εξαιτίας της απομόνωσής τους. Οι εθνικές ομάδες παρακινούνται επομένως να εκμεταλλεύονται τις κοινές πολιτιστικές ταυτότητες τις οποίες διαθέτουν σαν δικό τους οργανωτικό φορέα για να ξεπερνούν τα εμπόδια που παρεμβάλλονται στην κατάκτηση αυτών των ρόλων και των πηγών (Hannan 1979).

Στα πλαίσια της θεωρίας αυτής, η αναζωπύρωση του εθνικισμού στο πριγκιπάτο θα μπορούσε να εξηγηθεί με την εμφάνιση, στο μεταπόλεμο, των νέων μεσαίων στρωμάτων — που κατά μεγάλο μέρος ήταν εργατικής προέλευσης — που απέβλεπαν σε ρόλους και σε πηγές που προηγουμένως αποτελούσαν την προίκα μιας αγγλοποιημένης ή αγγλικής προέλευσης μεσαίας τάξης (Khleif 1979, 104). Ανάλογες ερμηνείες θα μπορούσαν να προωθηθούν για την αυξανόμενη εθνική επιβεβαίωση που παρατηρείται ανάμεσα στον πληθυσμό, και ιδιαίτερα μεταξύ των καλλιεργημένων μεσαίων στρωμάτων, της Valle d' Aosta — σ' ένα περίγυρο που χαρακτηρίζεται αναμφίβολα από την παρακμή των ειδικών πολιτιστικών στοιχείων της εθνικής ομάδας (Saint-Blancat 1979).

Η επικράτηση του εθνικού ανταγωνισμού καθορίζει ωστόσο μια κατάσταση σχετικής αστάθειας: εάν έχουν επιτυχία οι προσπάθειες της εθνικής ομάδας να κάνουν τα δικά τους πολιτιστικά χαρακτηριστικά ένα προνομιούχο φορέα σε σχέση με κάποιους ρόλους και κάποιες πηγές που σπανίζουν θα καταλήξουν να εγκαθιδρύσουν μια κατάσταση που θα μοιάζει περισσότερο με την τμηματική πολιτιστική διαίρεση της εργασίας.

Τόσο η θεωρία της πολιτιστικής διαίρεσης της εργασίας όσο και η θεωρία για τον εθνικό ανταγωνισμό — που δεν φαίνεται να είναι ασυμβίβαστες, αλλά να αναφέρονται μάλλον σε διαφορετικές καταστάσεις — αποκτούν ιδιαίτερη σπουδαιότητα στο περιβάλλον του συστήματος της διανομής των πηγών και των «μετα-καπιταλιστικών» ρόλων, στο οποίο οι πολιτικοί μηχανισμοί έχουν πάντοτε μεγαλύτερη σημασία σε σχέση με την αγορά. Τόσο οι οικονομικές όσο και οι μη οικονομικές αποφάσεις, που προηγούμενα εγκαταλείπονταν στους μηχανισμούς της αγοράς ή στην ιδιωτική διαπραγμάτευση ανήκουν όλο και περισσότερο στην αρμοδιότητα των πολιτικών θεσμών, του κράτους ή άλλων δημόσιων οργανισμών. Αν η αγορά διασκορπισθεί, και οι πρωταγωνιστές της κατά μεγάλο μέρος γίνουν «αόρατοι», στην πολιτική η αντιπαράθεση μεταξύ των πρωταγωνιστών είναι ευ-

θεία και άμεση. Επομένως η εξάπλωση της πολιτικής απόφασης σε πολλαπλούς κοινωνικούς χώρους παρακινεί δυναμικά τα άτομα να οργανώνονται σε κοινοτικές ομάδες και σε ομάδες συμφέροντος, είτε αμυντικά, για να υπερασπίσουν τους ρόλους και τα προνόμιά τους, είτε επιθετικά, για να επιτύχουν την άνοδο σε πηγές που μέχρι τότε τους τις είχαν αρνηθεί.

Η εθνική ομάδα γίνεται τότε μια από τις πιθανές ομάδες στις οποίες το άτομο παρακινείται να συνασπισθεί με άλλα άτομα για να μην αποκλεισθεί από τις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων. (Μια ομάδα που αποδείχθηκε ότι είναι ικανή να αναγνωρίζει σαν νόμιμες τις διεκδικήσεις που προωθούνται στ' όνομά της για τις πηγές του σύγχρονου κράτους). Η εθνικότητα τελικά διατίθεται από μια μεγάλη βεντάλια συμβολικών στρατηγικών για να λυθούν τα προβλήματα της οργανωτικής άρθρωσης μιας ομάδας πίεσης (Cohen 1974, 98). Η ενδογαμική τάση της εθνικής ομάδας της προσδίδει μεγαλύτερη ευκινησία χάρη στη δράση των δικτυωτών σχέσεων που θεμελιώνονται στην πατρογονία, τη μητρογονία και τη συγγένεια.

7. Πολιτική αντιπροσώπευση της εθνικής ταυτότητας

ΤΗ ΣΤΙΓΜΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ οποία η εθνική ταυτότητα γίνεται σταθερό σημείο αναφοράς ενός συνόλου συμφερόντων, είναι και το ενιαίο σύμβολο της πολιτικής αντιπροσώπευσης. Μπορεί να αναλάβει, με άλλα λόγια, τις λειτουργίες εκείνες της κανονιστικής ολοκλήρωσης που επιτρέπουν τον προσδιορισμό των σκοπών για μια μακρά περίοδο στη βάση του οποίου σταθεροποιούνται — πέρα από τις συγκυρίες — τα βαθύτερα ρεύματα της πολιτικής ένταξης και ταυτοποίησης. Αυτή η ικανότητα κανονιστικής ολοκλήρωσης της εθνικής ταυτότητας έρχεται σ' αντίθεση με εκείνη που θεωρείται από πολλές πλευρές σαν η αυξανόμενη ανικανότητα των κομμάτων που εμπνέονται από λειτουργικά ενδιαφέροντα να αναπτύξουν τη λειτουργία της διαμόρφωσης και της συντήρησης της συλλογικής ταυτότητας που κάποτε τα χαρακτήριζε.

Δίχως να προχωρήσουμε στην ανάλυση των

πολιτικών θεσμών, πράγμα που ο χώρος δεν μας το επιτρέπει, θα ήθελα μόνο να θυμίσω εδώ τις υποθέσεις σύμφωνα με τις οποίες οι ίδιες οι απαιτήσεις για τη λειτουργία ενός αντιπροσωπευτικού και πλουραλιστικού κυβερνητικού συστήματος θα οδηγούσαν στην προοδευτική εξασθένηση των ιδεολογικών φιλοδοξιών —εκείνων που συχνά προμήθευαν τα σημεία αναφοράς για την οικοδόμηση των συλλογικών ταυτοτήτων— των κομμάτων που ανέρχονται ή έχουν πιθανότητα να ανέλθουν σε κυβερνητικές θέσεις (Thomas 1975). Η ανάπτυξη των catch-all κομμάτων οδηγεί στον προοδευτικό περιορισμό της δραστηριότητας των κομμάτων για κοινωνική ολοκλήρωση, στην γραφειοκρατικοποίηση της αντιπροσώπευσης και στον εμβολιασμό της από την τεχνική. Για να μπορέσουν να δράσουν αποτελεσματικά στο σύστημα, οι αντιπρόσωποι των συμφερόντων πρέπει να είναι σε θέση να αντισταθούν στα αιτήματα για άμεση ικανοποίηση των συμφερόντων και επομένως οφείλουν να προστατευθούν από έναν αληθινό έλεγχο εκείνων τους οποίους αντιπροσωπεύουν. Αυτό ευνοεί αντικειμενικά την εμφάνιση των οργανώσεων, τυπικών ή άτυπων, που αφιερώνονται στην άμεση αντιπροσώπευση επιμέρους συμφερόντων, —είτε εκτός είτε εντός των «εγκατεστημένων» κομμάτων. Ανάμεσα σ' αυτά, ακριβώς, βρίσκουμε τις

ομάδες που προσδιορίζονται από την εθνικότητα: το εθνικό lobby στα πλαίσια του μεγάλου εθνικού κόμματος ή του κινήματος που επιδιώκει μια ανεξάρτητη πολιτική αντιπροσώπευση.

Σ' ένα πολύ ενδιαφέρον δοκίμιο ο Pizzorno (1979) αναπτύσσει ακόμη περισσότερο αυτή τη θέση υποστηρίζοντας ότι τα κόμματα εξωθούνται από την εξασθένηση της αντιπροσωπευτικής ικανότητάς τους να τονίζουν τις γραφειοκρατικές μορφές αυτής της ικανότητας και να αναζητούν να εξασφαλίσουν το θεσμικό μονοπώλιο της. Το μη ηθελημένο αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι η εμφάνιση κινήματων που στοχεύουν στην ικανοποίηση απαιτήσεων οι οποίες αφορούν την ένταξη και τη συλλογική ταυτότητα. Από τη μια πλευρά, τελικά, το γραφειοκρατικό πάγωμα της συμμετοχής δεν επιτρέπει στα κόμματα να φιλοξενούν τη συλλογική δράση της οποίας κατάληξη είναι η έκφραση της ταυτότητας —ενηθαρρύνοντας κατά τον τρόπο αυτό αποξενώσεις και αποσιρτησεις. Από την άλλη, το μονοπώλιο της αντιπροσώπευσης τείνει να μετασχηματίζει, με τους μηχανισμούς αποκλεισμού που εφαρμόζουν οι «εγκατεστημένες» οργανώσεις, τις αποκλίσεις συμφερόντων σε απαιτήσεις ξεχωριστών ταυτοτήτων. Για να ξεπερασθεί το μονοπώλιο της αντιπροσώπευσης από τα κόμματα φαίνεται ότι δεν είναι αρκετό

να προτείνουμε εναλλακτικές πολιτικές, αλλά είμαστε υποχρεωμένοι να επαναπροσδιορίσουμε τα συμφέροντα στ' όνομα των οποίων δρούμε συλλογικά, και επομένως να ανακαλύψουμε συλλογικές ταυτότητες διαφορετικής φύσης από εκείνες στις οποίες στηρίζονται οι κομματικές οργανώσεις για να διεκδικήσουν το μονοπώλιο της αντιπροσώπευσης. Η εμφάνιση κυρίως τα τελευταία χρόνια των νέων μορφών συλλογικής ταυτότητας που κινητοποιούνται πολιτικά, από τα φοιτητικά κινήματα ως τα οικολογικά κινήματα, από το κίνημα των γυναικών μέχρι τα κινήματα για τη διεκδίκηση της εθνικής και της γλωσσικής ταυτότητας, θα μπορούσε να εξηγηθεί χάρη στους μηχανισμούς αυτούς.

Η σύνδεση της αντιπροσώπευσης των συμφερόντων με τη διαμόρφωση της ταυτότητας εισάγει την έννοια —που αναπτύσσεται σήμερα από κοινωνιολόγους όπως ο Pizzorno και ο Alberoni, αλλά έχει ήδη σκιαγραφηθεί στην ανάλυση του Durkheim για τη θρησκεία (Durkheim 1963 a, b)— του προσανατολισμού της δράσης, κατά τη διάρκεια της διαμόρφωσης των μορφών συλλογικής ταυτότητας, όχι προς την κατεύθυνση της μεγιστοποίησης των ατομικών πλεονεκτημάτων, αλλά προς την κατεύθυνση της διαμόρφωσης νέων μορφών συλλογικής ταυτότητας. Κατά τη διάρ-

κεια της φάσης αυτής, δραστηριότητες που φαίνονται να είναι μη ρεαλιστικές ή ανορθολογικές αποκτούν αντιθέτως σπουδαιότητα εάν θεωρηθούν από την άποψη της διαμόρφωσης και της παγίωσης μιας ταυτότητας που γίνεται αποδεκτή. Η επιχειρηματολογία αυτή, της οποίας τις πρώτες ενδείξεις εντόπισαν στους πρωταγωνιστές του Γαλλικού Μάη παρατηρητές όπως ο Edgar Morin (1970) και ο Alfred Willener (1970), συστηματοποιήθηκε από τον Pizzorno (1977) στις αναλύσεις για τις νέες μορφές εργατικής σύγκρουσης που εμφανίστηκαν στην Ιταλία κατά την περίοδο των αγώνων 1968-1972.

Ο Pizzorno φαίνεται να υποστηρίζει, όμως, ότι η διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας προτάσσεται πάντοτε μιας μελλοντικής επέμβασης του νέου συλλογικού υποκειμένου στην αγορά της πολιτικής ανταλλαγής και της διαπραγματεύσεως. Αυτό το πέρασμα θα μπορούσε αντιθέτως να θεωρηθεί προβληματικό: αρκεί να αναφερθούμε στα διάφορα παραδείγματα των θρησκευτικών κινήματων —του παρελθόντος και του παρόντος— που, αν και αποδίδουν μεγάλη σημασία στη συλλογική δράση σαν καθοριστικό στοιχείο για τη διαμόρφωση της ταυτότητας, στη συνέχεια αδιαφορούν για τη σπατάλη της ταυτότητας στην πολιτική αγορά (Wilson 1973).

Ανοίξαμε αυτή την παρένθεση για να προειδοποιήσουμε για τις πιθανές συνέπειες μακρο-αναλύσεων για τη σύγχρονη μετα-βιομηχανική κοινωνία — παραδειγματική είναι η ανάλυση του Daniel Bell (1977) — που θεωρούν ως δεδομένο τον αυξανόμενο διαχωρισμό της τεχνολογικής διάστασης, της θεσμικής και της πολιτιστικής, με τη συνεπαγόμενη αυτονόμηση και «απελευθέρωση» αυτής της τελευταίας, της οποίας όμως το κόστος είναι η όλο και μικρότερη ικανότητα επίδρασης στις άλλες δύο.

Ένα δοκίμιο του John Marx (1980), αφιερωμένο στην ιδεολογική οικοδόμηση των μοντέλων ταυτότητας στα σύγχρονα πολιτιστικά κινήματα, αναπτύσσει αυτές τις πιθανότητες που προκύπτουν από τις μακρο-αναλύσεις για τη σύγχρονη μετα-βιομηχανική κοινωνία, ως τις ακρότατες συνέπειες που μπορούν να έχουν. Ο Marx αρχίζει υπογραμμίζοντας ότι ζούμε σήμερα σ' έναν κόσμο στον οποίο η ενασχόληση με την ταυτότητα και την κρίση της ταυτότητας διαρκώς μεγαλώνει: φυσικά η ανασφάλεια γύρω από το ζήτημα της ταυτότητας, ιδιωτικής ή συλλογικής, υπήρχε και προηγουμένως, αλλά «για πρώτη φορά στην ιστορία ο κόσμος εκφράζει την έντονη δυσφορία του απέναντι στο γεγονός ότι δεν κατέχει ένα επαρκές και ξεκάθαρο νόημα για την ταυτότητα». Τα πρό-

σωπα με προβλήματα ταυτότητας εθεωρούντο, και θεωρούνται σαν αθώα θύματα της κοινωνικής αδικίας. Στην επανάσταση των αυξανόμενων αρμοδιοτήτων, που κατά τον Bell αντικατέστησαν πλέον τις αυξανόμενες προσδοκίες, η ταυτότητα βρίσκει τη θέση που της αρμόζει (Bell 1977, 23 και 28).

Όμως, όλα αυτά συμβαίνουν στο πλαίσιο μιας προοδευτικής αυτονόμησης της σφαίρας της «πολιτιστικής έκφρασης» από την οικονομική και θεσμική δομή της κοινωνίας. Κατά τον John Marx, οι μετα-μοντέρνες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από μια δύσκαμπτη κοινωνική δομή και από δυσκίνητους θεσμούς —στις οποίες αντιτίθεται ένας πλεονασμός συμβολικών σημασιών, μοντέλων και πολιτιστικών κωδίκων. Στην κατάσταση αυτή, τα πολιτιστικά μοντέλα —και μεταξύ αυτών οι μορφές της ταυτότητας —δεν αποτελούν πια την επαρκή και ικανή βάση για την προαναγγελία συμπεριφορών που εμφανίζουν συνοχή μεταξύ τους. Αντίθετα, η πιθανότητα για μια ακραία πολιτιστική ρευστότητα, για μια ανατροπή των συμβολικών μοντέλων, για μια αιώρηση από τη μια ταυτότητα στην άλλη, μπορεί να γίνει δυνατότητα εξαιτίας των θεσμικών και δομικών δεσμών. Η οικοδόμηση της ταυτότητας παραμένει, στις περιπτώσεις αυτές αυτο-σκοπός, ή καλύτερα, εξαρ-

τάται από τις σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των ομάδων καθώς και εκείνων που δημιουργούνται στους κόλπους τους· αυτή είναι η περίπτωση ορισμένων ψυχοθεραπευτικών ομάδων (Turner 1969). Η περίπτωση για μια άμεση επίδραση σ' ένα ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό σύστημα είναι πολύ μικρή.

Αυτά είναι τα φαινόμενα στα οποία αναφερθήκαμε στις σελίδες αυτές; Φυσικά, κάποιες από τις εθνικές συσπειρώσεις που ανακαλύφθηκαν εκ νέου στη σύγχρονη Δύση προσεγγίζουν τις «πρωτόγονες ιδεολογικές ομάδες» του John Marx, αλλά το ίδιο το γεγονός ότι μπορούμε να μιλάμε για πολιτική κινητοποίηση της εθνότητας δείχνει την ικανότητα των μορφών εθνικής αλληλεγγύης να επιδρούν σε πολλές περιπτώσεις μέσα από το στρώμα των εκφραστικών πολιτισμών, την καθαρή και απλή επιβεβαίωση, μέχρι και εκείνη που συντελείται στους πολιτικούς θεσμούς, όπου συγκρούεται με τις άλλες και διαπραγματεύεται τους τρόπους και τις μεθόδους ανόδου στους ρόλους και στις πηγές της κοινωνίας.

Είναι αλήθεια, ωστόσο, ότι ένα από τα πιο ανανεωτικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης εθνότητας είναι ο διασαφηνιστικός χαρακτήρας της υποκειμενικής επιλογής της. Στους περασμένους αιώνες, και ακόμα στην προπολεμική Ευρώπη, η ε-

θνότητα κατείχε ένα στοιχείο πολύ πιο ισχυρό από τον πρωτογονισμό με την έννοια ότι οι μειονότητες είχαν στη διάθεσή τους μια πολύ περιορισμένη κλίμακα πολιτιστικών επιλογών και οι σχέσεις τους με την υπόλοιπη κοινωνία προσδιορίζονταν από μια σειρά περιορισμών που ετίθεντο από τα έξω, ωσάν το status της εθνικής ομάδας να καθοριζόταν από μια ξένη προς αυτήν κοινωνία. Οι πολιτικές διεκδικήσεις εκινούντο ουσιαστικά στην κατεύθυνση μιας πάλης ενάντια στο διαχωρισμό που επιβαλόταν από τα έξω. Σήμερα, αντιθέτως, —όπως υπογραμμίζει ο Erik Allardt— οι ίδιες οι μειονότητες απαιτούν να τις θεωρούν σαν μειονότητες, ενώ συχνά οι πλειοψηφίες αρνούνται να αποδεχτούν αυτό το status. Αποφασιστικής σημασίας στοιχείο για τον ορισμό των εθνικών ομάδων είναι λοιπόν ο τρόπος με τον οποίο οι ομάδες αυτές θεωρούν το δικό τους status, παρά ο προσδιορισμός και η από μέρους των άλλων αποδοχή τους (Allardt 1979). Η εθνική αφύπνιση σ' αυτά τα τελευταία χρόνια εμφανίζεται τυπικά να είναι ένα κίνημα ομάδων που θέλουν να εγγράψουν τη δική τους ταυτότητα.

Η αναγέννηση της εθνότητας εγγράφεται λοιπόν στη γενικότερη τάση που βλέπει το χώρο της διαμόρφωσης των συλλογικών μορφών ταυτότητας να μετατοπίζεται προς το ξεχωριστό άτομο

ως φορέα της ικανότητας για δράση που δεν υπογορεύεται πλέον αποκλειστικά από τις ιδιότητες όσων έχουν ενταχθεί και μετέχουν σ' αυτήν, αλλά αναφέρεται στην κατάσταση του κοινωνικού δράστη (Melucci 1982). Αυτή η τάση θα μπορούσε να ενσωματωθεί σε μια θεωρία για τις μετα-βιομηχανικές κοινωνίες που υπογραμμίζει τη ρευστότητα και την υπερβολή της συμβολικής και πολιτιστικής διάστασης (Rositi 1982) και τη διεύρυνση του ορίζοντα όλων εκείνων που μπορεί να ζήσει κάθε άτομο (Luhmann 1978).

Στα θέματα αυτά επιμένει η Loredana Sciolla: εδώ αρκεί να υπενθυμίσουμε ότι η κυριαρχία του υποκειμενικού στοιχείου δεν οδήγησε —σε πολλές από τις συλλογικότητες που ορίζονται από μια εθνική ιδιαιτερότητα— στο ερημητήριο της πολιτικο-θεσμικής σφαίρας, στην απόσυρση σ' ένα προ-κοινωνικό χώρο ή στην ασαφή αναδίπλωση, αλλά μάλλον στην αύξηση της σημασίας των εθελοντικών οργανωτικών δραστηριοτήτων που κατευθύνονται στη δημιουργία ή και στην παγίωση της εθνικής συνείδησης. Ο μοναδικός τρόπος για να διαφυλαχθούν οι εθνικές διακρίσεις και το επίπεδο της ποιότητας της ζωής που ενώνεται με τη συνειδητοποίηση μιας πολιτιστικής κληρονομιάς από την ομοιόμορφη επιβολή του εκσυγχρονισμού φαίνεται να είναι η ανάπτυξη τυπικών θεσμών και

ορίων: ενώσεις, κόμματα, σχολικά συστήματα, τοπικοί οργανισμοί, κ.λπ. Εκεί όπου επιτυγχάνεται ο συνδυασμός των συναισθηματικών και συμβολικών δεσμών της εκφραστικής πολιτιστικής σφαίρας με μια αποτελεσματική διαπραγμάτευση των συμφερόντων, η εθνότητα κατορθώνει να γίνει ισχυρή δύναμη για την πολιτική κινητοποίηση.

BIBLIOGRAFICHE ANAΦOPEΣ

Alford, R.R.

1963 *Party and Society*, Chicago, Rand McNally.

Allardt, E.

1979 *Implications of the Ethnic Revival in Modern Industrialized Society. A Comparative Study of the Linguistic Minorities in Western Europe*, in «Commentationes Scientiarum Socialium», 12, edito dalla Società Scientiarum Fennica, Helsinki (le argomentazioni principali di questo saggio sono riassunte in *I mutamenti della natura dei movimenti etnici: dalla tradizione alla organizzazione*, in «il Mulino», XXVIII (1979), N. 263).

Barth, F.

1969 *Introduction*, in. Id. (a cura di), *Ethnic Groups and Boundaries*, London, Allen & Unwin.

Bell, D.

1962 *The End of Ideology*, New York, Free Press.

1975 *Ethnicity and Social Change*, in Glazer* e Moynihan (1975).

1977 *The Cultural Contradictions of Capitalism*,

- New York, Basic Books.
- Berger, P.
1965 *Towards a Sociological Understanding of Psychoanalysis*, in «Social Research», 32, pp. 26-41.
- Berger, P., Berger, B. e Kellner, H.
1974 *The Homeless Mind*, Harmondsworth, Penguin.
- Blauner R.
1969 *Internal Colonialism and Ghetto Revolt*, in «Social Problems», 16, pp. 393-408.
- Bridge, S.
1977 *Some Causes of Political Change in Yugoslavia*, in Esman (1977), pp. 343-368.
- Carmichael, C. e Hamilton C.V.
1967 *Black Power*, New York, Random House.
- Clark K.B.
1965 *Dark Ghetto*, New York, Harper & Row.
- Cohen A.
1974 *Two-dimensional Man*, London, Routledge & Kegan, Paul.
- Connor, W.
1972 *Nation-Building or Nation Destroying?* in «World Politics», 24 pp. 319-355.
1975 *The Politics of Ethnonationalism*, «Journal of International Affairs», 27, pp. 1-21.
1977 *Ethnonationalism in the First World*, in Esman (1977), pp. 19-45.
- Deutsch, K.W. et. al.

- 1957 *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton, N.J., Princeton University Press.
- Draper, T.
1970 *The Rediscovery of Black Nationalism*, London, Secker and Warburg.
- Durkheim, E.
1963 a *Sociologia e filosofia*, Milano, Comunita.
1963 b *Le forme elementari della vita religiosa*, Milano, Comunita.
- Enloe, C.
1981 *The Growth of the State and Ethnic Mobilization: The American Experience*, in «Ethnic and Racial Studies», 4, n. 2, pp. 123-136.
- Esman, J. (a cura di)
1977 *Ethnic Conflict in the Western World*, Ithaca and London, Cornell University Press.
- Fishman, J.A.
1977 *Language and Ethnicity* in H. Giles (a cura di), *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, London, Academic Press.
- Gallino, L.
1979 *Effeti dissociativi dei processi associativi in una societa altamente differenziata*, in «Quaderni di sociologia», XXVIII, pp. 1-23.
- Geertz, G.
1963 *The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civic Politics in the New States*, in Id. (a cura di), *Old Societies and New States*,

- New York, Free Press.
- Glazer, N. e Moynihan, D.P. (a cura di)
1975 *Ethnicity: Theory and Experience*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Goldthorpe, J.H. *et al.*
1968 a *The Affluent Worker: Industrial Attitudes and Behaviour*, Cambridge, Cambridge University Press.
1968 b *The Affluent Worker: Political Attitudes and Behaviour*, Cambridge, Cambridge University Press.
1969 *The Affluent Worker in the Class Structure*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Hamlyn, M.
1979 *The Dynamics of Ethnic Boundaries in Modern States* in J.W. Meyer e M.T. Hannan (a cura di), *National Development and the World System*, Chicago, University of Chicago Press. pp. 253-275.
1982 *Things Go Better with Jesse Jackson*, in «The Times», 18 luglio.
- Hechter, M.
1975 *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1960*, London, Routledge & Kegan Paul, trad. it. *Il colonialismo interno*, Torino, Rosenberg & Sellier, 1979.
1978 *Group Formation and the Cultural Division of Labor*, in «American Journal of Sociology»,

- 84, pp. 293-318.
- Hechter, M. e Levi, M.
1979 *The comparative analysis of ethnoregional movements*, in «Ethnic and Racial Studies», 2, pp. 256-266.
- Hollyman, J.L.
1978 *Il separatismo rivoluzionario basco: L'ETA*, in P. Preston (a cura di) *Le basi autoritarie della Spagna democratica*, Torino, Rosenberg & Sellier.
- Horowitz, D.L.
1975 *Ethnic Identity*, in Glazer e Moynihan (1975), pp. 111-140. *Book Review of N. Glazer and D.P. Moynihan (eds) «Ethnicity: Theory and Experience»*, in «American Journal of Sociology», 82, pp. 221-225.
- Katzenstein, P.J.
1977 *Ethnic Political Conflict in South Tyrol*, in J. Esman (1977), pp. 287-323.
- Khleif, B.
1978 *Ethnic Awakening in the First World: The Case of Wales*, in Williams (1978).
- Krejci, J.
1978 *Ethnic Problems in Europe*, in S. Giner e M.S. Archer (a cura di), *Contemporary Europe*, London, Routledge & Kegan Paul.
- Isaacs, H.R.
1975 *Idols of the Tribe. Group Identity and Political Change*, New York, Harper & Row.

- Isajiw, W.W.
1974 *Definitions of Ethnicity*, in «Ethnicity», I, pp. 111-124.
- Lian, K.F.
1981 *Identity in minority group relations*, in «Ethnic and Racial Studies», V, n. 1, pp. 42-52.
- Link, W. e Feld, W.J. (a cura di).
1979 *The New Nationalism. Implications for Transatlantic Relations*, New York, Pergamon.
- Lipset, S.M.
1964 *The Changing Class Structure and Contemporary European Politics*, in «Daedalus», XCIII, pp. 271-303.
- Luhmann, N.
1978 *Stato di diritto e sistema sociale*, Napoli, Guida.
- Mallet, S.
1967 *La nuova classe operaia*, Torino, Einaudi.
- Marx, J.
1980 *The Ideological Construction of Post Modern Identity Models in Contemporary cultural Movements*, in R. Robertson e B. Holzer (a cura di), *Identity and Authority*, Oxford, Basil Blackwell, pp. 145-189.
- Melucci, A.
1982 *Identità e azione collettiva, relazione al seminario Complessità sociale e identità*, Torino, Facoltà di Scienze Politiche, 10-12 marzo.
- Morin, E.

- 1970 *The Student Commune*, in C. Posner (a cura di), *Reflections on the Revolution in France: 1968*, Harmondsworth, Penguin.
- Nanol, R.
1964 *Ethnic Unit Classification*, in «Current Anthropology», V, n. 4.
- Novak, M.
1971 *The Rise of Unmeltable Ethnics*, New York, Macmillan.
- Parsons, T.
1966 *Full Citizenship for the Negro?* in T. Parsons e K.B. Clark (a cura di), *The Negro American*, Boston, Houghton & Mifflin.
1968 *The Position of Identity in the General Theory of Action*, in G. Gordon e K.J. Gergen (a cura di), *The Self in Social Interaction*, New York, Wiley.
1975 *Some Theoretical Considerations on the Nature and Trends of Change in Ethnicity*, in Glazer e Moynihan (1975).
- Payne, S.
1971 *Catalan and Basque Nationalism*, in «Journal of Contemporary History», VI, n. 1, pp. 15-51.
- Pistoi, P.
1979 *Nazionalità, classe e mobilitazione sociale*, Introd. all' ed. it. di Hechter (1975).
1981 *Una comunità sotto controllo*, Milano, Franco Angeli.
- Pizzorno, A.

- 1977 *Scambio politico e identità collettive nel movimento di classe*, in C. Grouch e A. Pizzorno (a cura di), *Conflitti in Europa*, Milano, Etas, pp. 407-433.
- 1979 *Stato e forme di governo nella società contemporanea*, relazione al Convegno *La società industriale metropolitana e i problemi dell' area milanese*, Milano, 22-24 giugno.
- Rositi, F.
1982 *Eccedenza culturale e controllo sociale*, in *Mercati di cultura*, Bari, De Donato, pp. 143-167.
- Saint-Blancat, C.
1979 *Trasformazione linguistica e culturale della minoranza valdostana*, Aosta, Amministrazione Regionale Valle d' Aosta, Assessorato alla Pubblica Istruzione.
- Singer, L.
1962 *Ethnogenesis and Negro Americans Today*, in «Social Research», 29, pp. 419-432.
- Smith, A.D.
1981 *The Ethnic Revival in the Modern World*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Stone J.
1979 *Introduction: Internal colonialism in comparative perspective*, in «Ethnic and Racial Studies», 2, pp. 255-259.
- Tajfel, H.
1978 *Social Categorization, Social Identity and Social Comparison*, in Id. (a cura di), *Differenti-*

- ation Between Social Groups*, London, Academic Press.
- Thomas, J.C.
1975 *The Decline of Ideology in Western Political Parties*, Berkeley and London, Sage.
- Tronti, M.
1966 *Operai e capitale*, Torino, Einaudi.
- Turner, R.H.
1969 *The Theme of Contemporary Social Movements*, in «British Journal of Sociology», 20, pp. 586-599.
- Weber, M.
1968 *Economia e società*, Milano, Comunità.
- Willener, A.
1970 *L' image action de la société*, Paris, Seuil.
- Williams, G. (a cura di)
1978 *Social and Cultural Change in Contemporary Wales*, London, Routledge & Kegan Paul.
- Wilson, B.R.
1973 *Magic and the Millenium*, London, Heinemann.
- Zolberg, A.R.
1977 *Splitting the Difference: Federalization without Federalism in Belgium*, in Esman (1977), pp. 103-142.

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΡΑΟΛΟ ΡΙΣΤΟΙ
ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΟ
ΛΙΤΙΚΗ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗ ΜΕ
ΤΑΦΡΑΣΤΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ Κ.Α.
ΚΑΤΣΟΥΡΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗ
ΚΕ ΣΤΟΝ Γ. ΛΕΟΝΤΑΚΙΑΝΑΚΟ
& ΥΙΟΙ Ο.Ε. ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟ ΤΟΥ 1991 ΣΕ
1.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ. ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ
ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο Γ. ΜΕΡΤΙ
ΚΑΣ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ
ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΛΕΒΙΑΘΑΝ

